

LES PARTIDES DEL TERME DE CASTELLÓ

Alumne: JAUME BURGAR DEL CAMPO

Curs: 2017/2018

Tutora: Dra. Pili Escuder

PRESENTACIÓ

En aquestes pàgines no tinc més intenció que donar a conèixer i difondre les meues inquietuds pel record de l'entorn de la meua infantesa i de la vivència actual.

Aprofitant l'oportunitat que em concedeix la UJI en el treball d'investigació, vaig a parlar de la terra on he nascut, m'he criat, he jugat i he voltat per tot arreu; on visc i on em resten coses per descobrir.

El tema del treball és: "Les partides del terme de Castelló de la Plana".

/Porció de terreny de certa extensió i designada amb un mateix nom, per motius administratius, històrics, socials,.../

He intentat reflectir la història d'aquest territori: els seus orígens, els costums, llocs destacats en èpoques anteriors,... i tot, buscant informació escrita i oral i, també, els records de quan era menut.

PRÒLEG

No hi ha records més emotius ni major enyorança que els moments de la infantesa i de la joventut, quan gaudies amb els amics del carrer, del barri, de la ciutat, dels voltants,... on creixies i coneixies l'entorn on havia de desenvolupar-se la teua vida.

Així recorde les escapades amb bicicleta a Sant Roc de Canet o al Molí La Font, per prendre el bany; recórrer en Canal (sèquia que porta aigua des del pantà de Mª Cristina fins Orpesa, que passa per davall del Sanatori) per buscar granotes; anar a pescar a la platja del Serrallo, en la Panderola, això sí, en companyia dels pares; anar a berenar a Pasqüa, al Castell dels Moros i a la Torreta d'Alonso; fer algun "guateque" pels masets del Collet i banyar-te a la bassa Fil d'espino (avuí espai de la UJI)...

Tot m'ha aportat experiències, coneixements, valors,... sobre el meu entorn físic i social, i amb l'ajut de documentació escrita i d'informació oral, vull exposar-ho en aquest treball.

ÍNDIX

- Presentació	
- Pròleg	
- Metodologia	6
- PARTIDES DEL TERME	7
- PLÀNOL general del terme de Castelló	8
- ORÍGENS. Referències història	9

PARTIDES DE MARJAL

- LA FONT DE LA REINA	16
• <i>Molí la Font</i>	
- BOVAR	19
- LA MOLINERA	20
- SENILLAR	21
• <i>El conreu de l'arròs</i>	
- LA MOTA	24
• <i>Temps d'alqueria</i>	
- TRAVESSERA	28
• <i>Cinquanta sense arròs</i>	
- CAP	33
• <i>Ermita Sant Francesc de la Font</i>	
- BRUNELLA	36
- ENTRILLES	37
• <i>Aus de marjal</i>	
- CATALANA	42

- PATOS	43
• <i>L'alqueria i la marjal</i>	
- BORRASSA	48
- VINATXELL	49

PARTIDES D'HORTA

- RACÓ DE RAMELL	51
- RAMELL	52
- FILETA	53
• <i>Parc del Meridià</i>	
- CANET	56
• <i>Sant Roc de Canet</i>	
- TAXIDA	59
- LA PLANA	60
• <i>Aus d'horta</i>	
- RAFALAFENA	64
• <i>La Guàrdia Rural de Castelló</i>	
- SOTERRANI	68
- GUMBAU	69
• <i>La Panderola</i>	
- ALMALAFA	71
- CENSAL	72
• <i>Ermita de Sant Isidre</i>	
- VILLAMARGO	75
- FADRELL	76
• <i>Sant Jaume de Fadrell</i>	

PARTIDES DE SECÀ

- ESTEPAR	80
• <i>L'assut o presa del Millars</i>	
- MARRADA	83
- LA MAGDALENA	84
• <i>El Castell Vell</i>	
- COSCOLLOSA	87
• <i>Aus de secà</i>	
- BOVALAR	91
• <i>El Maset</i>	
• <i>Castell d'En Nadal</i>	
- BENADRESA	95
• <i>Cova de les Meravelles</i>	
- Conclusió	100
- BIBLIOGRAFIA	101

METODOLOGIA

De cada partida es presenta una **fitxa documentada** fent referència als **límits territorials**; a l'**etimologia**, és a dir, a l'origen i la reconstrucció de l'ascendència del seu nom, i a la **toponímia**, els noms dels llocs d'una àrea geogràfica, l'origen i les seves relacions amb la llengua parlada actualment o amb llengües ja desaparegudes.

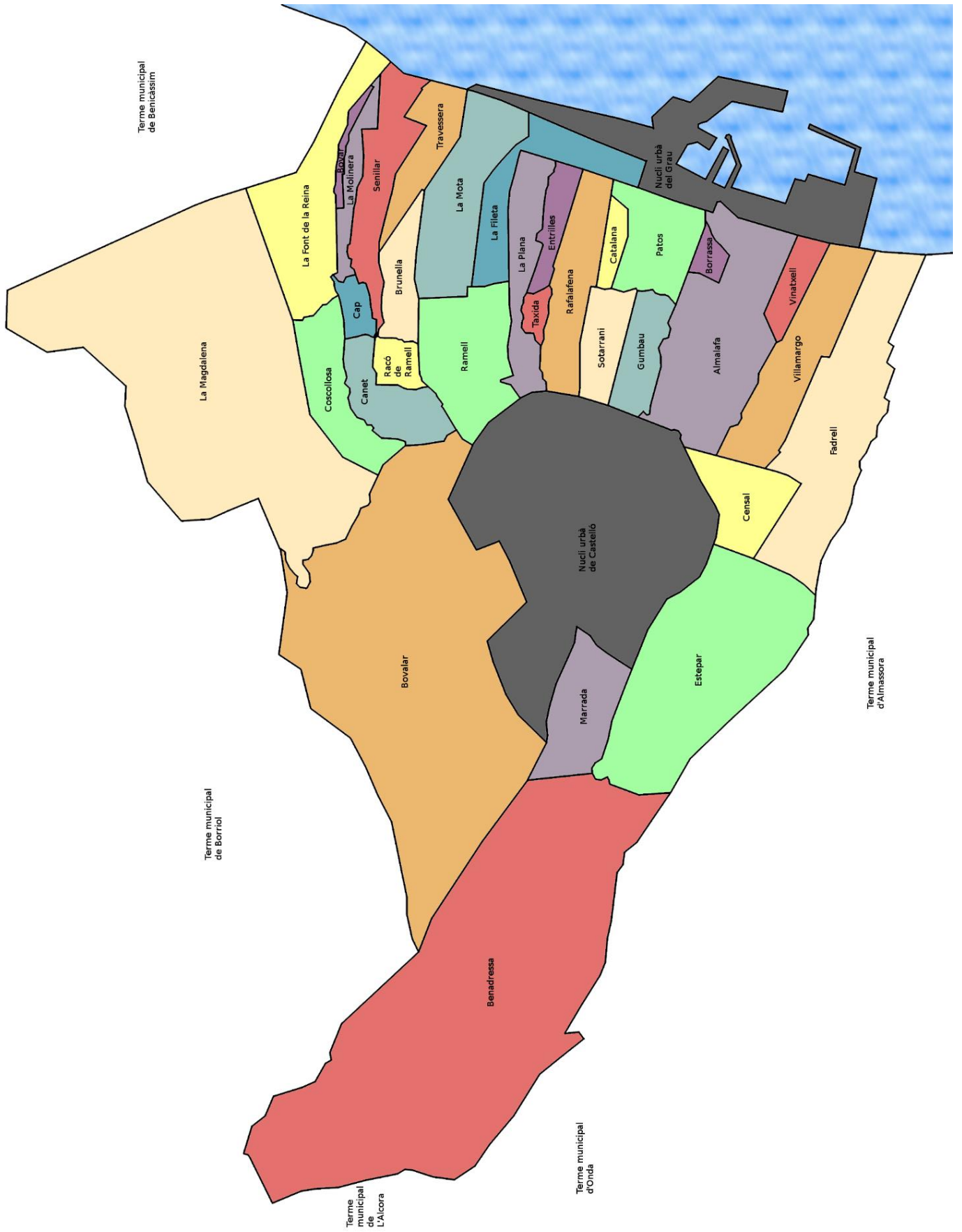
A més a més, he recurrit a fons d'**informació directa** sobre aspectes històrics, culturals, socials, tradicionals, costumbristes,... dels veïns del poble de Castelló.

Així, he rebut informació del sinyo Vicent Pardo, del sinyo Pepe Renau, de Antonio Adsuara i de Maribel Adsuara.

També he consultat les **fonts escrites**, aconsellades per Ferran Olucha Montins (director del Museu de Belles Arts de Castelló) com són llibres, documents d'arxius històrics, llibrets de gaiata,... agraïnt la seva informació a D. Vicente Forcada, Xaro Alegre i Segarra i Tomàs Alegre i Segarra. I no m'oblido de la documentació escrita i fotogràfica de Joan Castany (Associació GRUP AU D'ORNITOLOGIA D'ONDA) i de "Espeleo Club Castelló". I també agrair l'orientació, la planificació i la correcció del treball a la tutora Pili Escuder.

LES PARTIDES DEL TERME

ALMALAFA	ENTRILLES	PATOS
BENADRESSA	ESTEPAR	RACÓ DE RAMELL
BORRASSA	FADRELL	RAFALAFENA
BOVALAR	GUMBAU	RAMELL
BOVAR	LA FILETA	SENILLAR
BRUNELLA	LA FONT DE LA REINA	SOTERRANI
CANET	LA MAGDALENA	TAXIDA
CAP	LA MOLINERA	TRAVESSERA
CATALANA	LA MOTA	VILLAMARGO
CENSAL	LA PLANA	VINATXELL
COSCOLLOSSA	MARRADA	

ELS ORÍGENS

L'origen de la toponímia de les partides del terme de Castelló de la Plana és molt incert, imprecís, ... donat que hi ha escassa documentació, però existeix algun document històric com a referència.

Alguns documents transcrits que fan referència a la història de les aigües del Millars, el professor Vicent García Edo, en el llibre "Derechos históricos de los pueblos de la Plana a las aguas del río Mijares", aporta la següent documentació:

- " ... in emenda et recompensacione castris Castillionis de Burriana et de alquería de **Hadrel**, castrum et villam de Almassora,..." (document nº 3. 1245- juny 10-Tortosa).

- "... e tot lo regadiu de la céquia de **Coscollosa** e de la céquia Major, com en lo dit compte atrobarem que en la céquia Major ha de regadiu el terme de **Fadrell** tro a la fila de **Taxida**, do-cents noranta huna jovada, e ..." (document nº13-1307-abril 30-Castelló).

- "... y los restantes 4 hilos de agua que discurre por la acequia de Almazora, y corresponden para el riego de las tierras bajas de Castellón, de las partidas de **Fadrell**, **Almalafar** y **Vinamargo**, en lugar de los dos días y cinco noches de cada semana, que ..." (document nº 54. 1789, marzo 23-Madrid).

Entre els fons històrics interessants que conserva l'Arxiu Municipal de Castelló mereix atenció singular el còdex que conté les antigues ordenances-ordinacions, stabliments, capítols,- de la Vila. La part primitiva de la recopilació del manuscrit acaba amb una ordenança dictada pel Consell a 11 de juliol de 1419. El cronista de la ciutat de Castelló. Luis Revest y Corzo, reuneix molta informació en "Libre de Ordinacions de la Vila de Castelló de la Plana". Així, a continuació, faig referència als capítols que esmenten la toponímia de les partides de Castelló.

- Item stabiliren e ordenaren que null hom no gos fer bassa o basses ne netre en céquia o en palafangues, palla o brossa o fems per tenir allí o cànem o spart a obs de sí o d'altri, sò es de la fila de **Almalaffa** que passe atinent de la alboreda den Gostans entró a la fila de **Tacida**, del camí de la **Cafra** qui puge a la céquia de **Coscollosa** envers la vila de Castelló e del caminàs vell amunt sots pena de X sous...

- Item stabliren e ordenaren que algú o alguns no gosen tenir porchs en l'orta de la dita vila del camí jusà de la Donatió amunt,...

- Item lo Consell de la vila de Castelló per be, profit e utilitat de la cosa pública e dels habitants de la dita vila hagués ordenat que **bovalar** fos feyt en lo terme de la dita vila en lo sequà...

- Lo honorable Consell de la vila de Castelló en lo present dia celebrat per bé e utilitat de la cosa pública provehí e ordenà e llimità per bovalar als carnicers que asseguraràn taula a tot l'any basta, del camí de la Alcora fins al camí del coll de la Guarrofera seguint per les mollonades antigues romanint lo restant que solie ésser bovalar per devesa o bovalar e que aquell puxen emprar los vehins de la vila per a bestiar de criació o borregos.

- Parades qui farà la cèquia Major, **Travesera** o **Coscollosa** ab brossa o ab terra pague 10 sous y, si qualsevol bestiar se acostarà a les céquies dins sis pams, per cascún cap pague 1 sou, y sots dita pena ningú dels dits nudriments puga abeurar ni pasar per dites céquies si no al pont de la céquia **Travesera** y al pas de la Tora.

- Abelles en lo temps del veremar han de estar del camí de **Ramell**, de Donació a Donació, fins al cap del terme sota pena de sis sous.

- Moreres. No es pot trencar ses rames ni vergues, asò es de les del vall, vallet ni de l'alameda del plà de Sent Roch.

- Bestiar tant gros com menut no es pot acostar de deu passos a la cèquia dita de l'Obra ni abeurar en aquella sinó per lo pas sots pena per lo ganado major de 10 lliures y lo menut de 6 lliures.

- Die quarta mensis novembres anno a Navititate Domini MDLIII.

Los magnífidis justícia e jurats en lo palau comú de la vila ensemps ab alguns pròmens de aquella per portar a execució la provisió del Consell feta que lo terme fos dividit en partides a efecte que lo qui farà dany en una de les dites partides pague e sia obligat de pagar totes les esmenes de aquella y així fereu divisió de les dites partides en la forma seguent.

E primerament dividiren lo secà, çò és que de la séquia Major de la dita vila fins al terme de Almaçora e fins al camí de l'Alcora, dret camí amunt fins al cap del terme, determinaren que sia una partida.

Item aximatex determinaren que el dit camí de l'Alcora fins al camí de Borriol sia altra partida.

Item per lo semblant determinaren que del dit camí de Borriol fins al cap del terme vers Borriol, Montornés e Benicàsim sia altra partida.

E per lo semblant procehiren a partir e fer partides de la orta del terme de la dita vila en la forma seguent.

E primerament determinaren que de la séquia del Sequiol y de la séquia Major fins al camí de **Fadrell** fins al cap del terme sia una partida.

Item aximatex determinaren que del camí de **Fadrell** fins al camí de la mar e fins a la mar e el cap del terme sia altra partida.

Item per lo semblant determinaren que del dit camí de la mar fins al camí de **Raffalafena** y de la séquia Major fins a la mar sia altra partida.

Item aximatex determinaren que del camí del Lidó tirant camí avall fins a la creu més baixa y camí de la Plana avall e fins al dit camí de **Raffalafena** sia altra partida.

Item del dit camí de Lidó fins al riu Sec e fins al camí de **Ramell** e fins a la mar e tornant riu amunt fins a la canal de la séquia de **Coscollossa** prenent tota la **Safra** e tot lo que es rega de la dita séquia de **Coscollossa** de la dita canal fins a la vila sia altra partida.

Item últimament determinaren que tot lo restant de la orta, çò és **Coscollosa, Canet, Casba** e tot lo del camí de **Ramell** fins al cap del terme vers Benicasi sia altra partida.

PARTIDES I TOPÒNIMS

La delimitació de partides dintre d'un terme era un mecanisme tant d'ordenació de l'espai com d'humanització del territori. A Castelló, la major part dels topònims tenen un origen medieval. A pesar de que la majoria de les actuals partides del terme castellanenc ja existien a finals del segle XV, el concepte de partida a l'Edat Mitjana era més elàstic que l'actual. Els límits de les partides medievals no sempre pareixien clars, usant-se en ocasions el concepte de manera confusa i titubejant. La localització i la superfície de les partides, en aquesta época, indica que les dades són limitades, però si es coneixen les partides existents: Alcasses, Almalafa, Canet, Canyamel, Censal, La Font, La Plana, L'Alcudia, Lledó, Rafalafena, Ramell, Taxida, Vinamargo, Bovalar, Castell Vell, Coll de la Garrofera, Collet, Colomers, Els Querns, Els Pins, Estepar, Marrada, Penyeta Roja, Ullastrars, Casba, Coscollosa, Safra.

Estaven delimitades en tres franges territorials: horta, marjal i secà.

Topònims referits a l'horta, com ara séquies, files, canalats, braçats, capçades, boteres, etc... és a dir, aquella infraestructura necessària que fa possible l'existència d'una horta puixant i vigorosa. També es va anar creant una toponímia referida a pous, ventes, molins, sènies, ulls, ullals, camins, horts, sendes, etc...

La construcció tradicional que trobem és l'alqueria. Terme propi del castellà que ens fa pensar en un probable origen: l'hispanoàrab "qariya". Sembla que al segle XIII el terme alqueria igual aprofitava per a designar un poble (locum), una vila (villam), un mas (mansis), un lloc o una partida rural, referits en tots els casos a terrenys on hi havia conreu.

La toponímia tradicional de les partides de l'horta castellanenca referida a alqueries és abundantíssima. Cal dir que el nom es crea a través de l'estructura apel·latiu + el nom del propietari, que pot ser de pila o renom: l'Alqueria de les Monges (**Almalafa**), l'Alqueria del Grill (**Almalafa**), encara que es podria tractar de l'insecte, i en aquest cas seria l'anècdota la causa

del nom, fenòmen molt freqüent en la creació de renoms o malnoms; l'Alqueria del Garxet (**Canet**), l'Alqueria del Retoret (**Canet**), l'Alqueria del Fideureo (**Cap**), l'Alqueria de les Flequeres (**Censal**), l'Alqueria de Matauelos (**Coscollosa**), l'Alqueria dels Orfens (**Fadrell**), l'Alqueria de Sabata (**La Fileta de Ramell**), l'Alqueria de les Carteses (**Gumbau**), l'Alqueria de Llonja (**La Plana**),etc...

Lluís Gimeno Betí, doctor en Filologia Romànica, i Ferran Arasa Gil, arqueòleg i professor d'història antiga i medieval, aporten uns interessants documents referents a la toponímia del terme municipal de Castelló de la Plana.

· Toponímia romanç pre-catalana:

De topònims d'origen romanç anteriors a l'arribada del català a les nostres terres en el segle XIII, coneguts normalment com a mossarabismes, només n'hem trobat dos: **Canet** i el Serrallo.

Canet és el nom d'una partida de l'horta situada a la vora del Caminàs. És tracta d'un derivat del llatí CANNETU que donaria en castellà cañete i en català canet.

El Serrallo és el nom d'un camí que transcorre per la vora de la mar al sud del Grau i, per extensió, d'una zona del litoral que s'estén al llarg de diverses partides. Té la seua etimologia en el mot llatí SERRA. Podria tractar-se d'un mossarabisme d'origen romanç anterior a la conquesta cristiana.

· Toponímia aràbiga:

La presència aràbiga en terres valencianes ha deixat com a herència abundants testimonis lingüístics que el parlar popular conserva en les denominacions de poblacions, partides, tossals, barrancs, etc...

En el terme municipal de Castelló hi trobem alguns topònims, sobretot, en els noms de partides corresponents a antigues alqueries.

Almalafa - popularment dit de vegades Malafa- topònim documentat en els anys immediatament posteriors a la conquesta cristiana (1249). L'etimologia d'**Almalafa** pot ser "al-malláha" amb significat de la salina.

El topònim **Benadressa** està documentat en 1282 sota la forma Benidreça. La seua etimologia podria ser Banildrís, nom d'una tribu nord-africana.

El nom de **Fadrell** apareix citat per primera vegada en 1178, quan Alfons III fa donació a la Catedral de Tortosa del *Castrum et villam de Khadrell*, per tant es considera d'origen mossàrab. La seua etimologia prové de *Khadrál* "verdeta".

Rafalafena es tracta d'un nom compost d'etimologia insegura. Pot ser "finca", "molí", "hota, jardí", seguit del nom del propietari, el qual resulta difícil d'identificar. Sembla més probable que es tracta d'una casa de camp que normalment rep el qualificatiu genèric d'alqueria.

Taixida hereva el nom d'una alqueria que apareix citada en 1251 dins del terme de Castelló de Borriana sota la forma *Teccida*.

Vinamargo apareix citada pel Llibre del Repartiment en 1249 sota la forma de *Benimarva*, després com *Benimarhua* i catalanitzada en *Vinamargo* ja en 1468. En l'actualitat s'utilitza la variant **Villamargo**, la qual ha estat castellanitzada al seu torn en *Villa-*.

El topònim **Vinatxell** apareix citat en 1252 sota la forma *Binaciet*. Es tracta d'un topònim compost pel prefix *Ibn/Bani* seguit possiblemet d'un antropònim.

PARTIDES
DE
MARJAL

LA FONT DE LA REINA

Partida fronterera amb Benicàssim, el nom de la qual fa referència a un curs d'aigua.

LÍMITS: -Al nord, la carretera nacional N-340 i la partida de la Magdalena.

-Al sud, camí i séquia de l'Obra i les partides de Bovar i la Moline-
ra.

-A l'est, camí de la Ratlla i el terme municipal de Benicàssim.

-A l'oest, urbanització de la Font de la Reina i la partida de Cosco-
llosa.

És un terme d'ascendència catalana que fa referència als antics usos o funcions que es portaven a terme en aquestes contrades. Concretament La Font és un hidrònim per la localització d'un dels ullals més important del terme, el molí la Font.

EL MOLÍ LA FONT

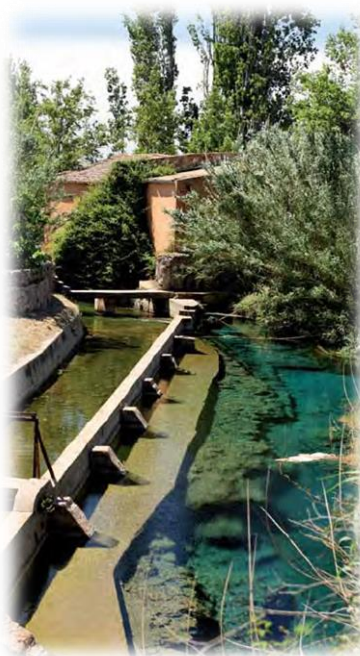
Els orígens del Molí la Font són difícils d'establir. Cal esperar a finals del segle XIV per a trobar informació sobre aquest espai natural en la documentació fiscal de les rendes reials de Castelló.

Entre 1407 i 1478, el Molí la Font va estar abandonat, coincidint amb anys de descens demogràfic a la Plana i problemes de població en el conjunt del regne de València. En 1478, el Batlle reial va concedir el permís per a reconstruir-lo al botiguer Antoni Català i al corder Joan Sebastià.

Des d'eixe moment, el Molí va tindre diversos propietaris, entre ells, Antoni Català i el pilater Antoni Llopis; Bertomeu Micó, la seua dona Damiata i Joan Micó. Aquest, fill de Bertomeu, de qui va heretar el molí, el va declarar en 1527 en el llibre de la peita municipal de Castelló amb un valor de només 400 sous, de manera que era el molí més senzill de la població, malgrat que comptava amb dos artefactes, un per a la farina i un altre per als teixits i la preparació dels draps per a la seua posterior confecció.

A partir del segle XX, amb les transformacions que va patir la zona per condicionar la marjal i cultivar l'arròs, es va actuar sobre el brollador per a obtenir un cabal major.

La industrialització va introduir màquines i turbines, de les quals encara resten vestigis a l'interior del molí, que aprofitaven el cabal de l'aigua de la Font de la Reina.

La construcció que avui continua en peu correspon a un edifici ampliat i retocat en els últims segles, amb dependències realitzades per a acollir els nous mecanismes motors del molí. L'espai més antic correspon a una nau allargada i disposada de forma transversal sobre la séquia Major. El molí té una sola planta amb coberta a dues aigües i la seua fàbrica combina la maçoneria amb la utilització de rajoles, que domina en l'interior, i l'arc carcabà, buit on gira el rodet dels molins.

La cavitat, l'entrada de la qual és un túnel excavat entre argila que es manté suportat en la seua part superior per un estrat d'uns dos metres de pedra calcària, és el resultat de l'excavació artificial a la recerca de l'origen del brollador del molí. Al llarg del recorregut, hi ha entre 8 i 10 voltes, d'uns 6,5 metres d'alçària, que pareixen antics accessos a l'exterior. La major part de les voltes estan cegades amb pedra i terra, i algunes d'aquestes mantenen les trapes, encara que no poden ser vistes des de l'exterior. A uns cent metres s'observen, en dues de les voltes menudes, obertures a l'exterior d'uns 20 o 30 centímetres de diàmetre, que donen a un camp de tarongers.

En la contornada del Molí de la Font, podem trobar una vegetació variada. Als voltants de la tolla hi ha baladres, canyes, senills, bogues i joncs; en segon fila creixen tamarindes i algun menut salze.

Més allunyats de l'aigua hi ha xops, que donen pas a tarongers; oliveres i garroferes. Destaquem també, en l'àrea inundada, una interessant varietat d'algues que donen refugi a una àmplia varietat de fauna aquàtica.

BOVAR

Segons el topònim, aquesta partida de marjal de xicotetes dimensions estaria formada per camps d'un tipus d'herbàcies utilitzades per fer seients de cadira, cistelles, etc.

LÍMITS: - Al nord, camí i séquia de l'Obra fins a la seua boca a la mar i la partida de la Font de la Reina.

- Al sud, la Carrerassa de Bovar i la travessera del Serradal i la partida de la Molinera.

- A l'est, la Carrerassa de Bovar, la travessera del Serradal i la partida de la Molinera.

- A l'oest, la partida de la Molinera.

És un topònim d'origen català aparegut durant els primers anys d'ocupació cristiana. Bovar significa lloc on creixen Boves o bogues en abundància. La boga correspon a la planta de les tifàcies "Typha Latifolia" (en castellà enea). La fulla s'utilitzava per a fer cistelles i el seient de corda de les cadires.

LA MOLINERA

Podria ser la feminització del cognom Moliner, antic propietari. És una partida de marjal.

LÍMITS: - Al nord, camí i séquia de l'Obra i fins a la Carrerassa del Bovar i les partides de la Font de la Reina i Bovar.

- Al sud, la séquia de la Molinera, la partida de Senillar.

- A l'est, la Carrerassa del Bovar, la travessera del Serradal i la partida de la Font de la Reina.

- A l'oest, camí de la Donació i la partida de Cap.

És un topònim català creat durant els primers segles d'ocupació cristiana d'aquestes zones. També és la cambra o espai tancat dins del qual està instal·lat el molí d'aigua.

SENILLAR

Fa referència al canyís, una gramínia molt pareguda a la canya que creix a la vora d'estanys i rius o en indrets negats d'aigua, com és aquesta partida. És una zona de marjal.

LÍMITS: - Al nord, séquia i camí de la Molinera.

- Al sud, camí de la Travessera i carrerassa del Senillar.
- A l'est, avinguda Ferrandis Salvador i la platja del Serradal.
- A l'oest, séquia i camí del Senillar i Partida de Cap.

És un topònim d'origen català creat durant els primers anys d'ocupació cristiana. Fa referència a la vegetació que caracteritzava antigament aquestes terres. Concretament senillar significa "cap de senill", planta gramínia de l'espècie *Phragmites Communis*, que és una mena de canya que creix per les vores dels rius, regs, marjals i altres llocs humits.

EL CONREU DE L'ARRÒS

L'any 1910 es va iniciar el conreu de l'arròs al Quadro de Santiago (termes de Castelló i Benicàssim) i a les tradicionals partides de La Molinera, Senillar, Bovar, Travessera,... Per fer el planter van construir el segon canal que anava des de la séquia del Senillar fins al riu Sec. El planter es feia en parcel·les xicotetes a les voreres dels Canals (primer i segon) i de les séquies (de l'Obra, de la Travessera, La Molinera, del Senillar).

D'aigua sempre hi ha hagut per a negar el terreny i encara n'hi ha, donat que van instal·lar uns motors per bombejar l'aigua que naix d'un ullal dels voltants de l'ermita de la Magdalena, situats al Molí la Font. L'aigua anava per la séquia l'Obra i es repartia per les séquies i travesseres a tots els camps d'arrossars.

El sinyo Vicent em conta que es feia el planter d'arròs en un xicotet tros, a l'eixida de l'aigua prop del molí. Quan el planter ja estava crescut, feia les garbes i les repartia pel tros utilitzant un carro amb rodes de ferro donat que el terreny era ferm i consistent, ben nutrit per al conreu de l'arròs.

El sinyo Pepe feia el planter al mes de març. Al cap de dos mesos, quan el planter estava crescut, feia els manolls de garbes i es disposava a sembrar-les al mes de maig. Aleshores calia negar tot el terreny. Era un treball dur, tot el dia dins l'aigua.

Després, passat l'estiu, venia la sega al mes de setembre. Ja crescuda la mata d'arròs es feia la sega amb corbella i es feien feixos que després els tallaven la tija. L'espiga d'arròs es portava i s'escampava per l'era, per eixugar-se. Junt al camí de la Ratlla hi havia l'era de la Cooperativa de Sant Isidre i la majoria dels llauradors hi anaven.

Les garbes es batién amb forques, voltejant les espigues d'arròs per a que el gra es soltara. Després es feia l'aventà de l'arròs, que era llançar l'arròs en direcció al vent amb una pala, per a separar el gra del pallús. Al cap d'un dia o dos dies ventosos, l'arròs estava eixut. Quatre eren les classes d'arròs que es van conrear al Quadro de Santiago: benlloc, sollana, blau-roig i bomba.

Durant aquest procés de treball dur i persistent, calia tenir en compte que diumenges no es podia fer cap tasca laboral: ni birbar, ni negar, ni segar,... durant uns anys de la meitat del segle XX, donat que els guàrdies i els "carabineros" així ho manaven, estava prohibit.

L'any 1969 es va deixar de conrear l'arròs, possiblement per ser parcel·les reduïdes de poca extensió i la producció era per a consum familiar, i sense excedents per a poder vendre'ls; donava pocs beneficis econòmics.

Després es va pensar en algun conreu alternatiu per a l'aprofitament del terreny, però tot va ser ineficaç. Arbres, ni pensar-ho. Hortalisses, pot ser, però ja estava la marjalera. Algú es va decidir en plantar melons però va ser un fracàs, el terreny era un "tapàs", roca per baix i salinitat per dalt, no es podia ni llaurar.

A hores d'ara, tot eixe terreny està erm, creix el senill, alguna horteta familiar i un paratge ecològic amb història i enyorança.

Vicent Pardo i Pepe Castell

LA MOTA

Partida que limita amb la costa i que pren el seu nom justament de la vorera artificial construïda lateralment per definir el llit d'una séquia. És partida de marjal.

LÍMITS: -Al nord, el Riu Sec i les partides de Brunella i de Travessera.

-Al sud, camí i séquia de la Fileta fins l'avinguda Ferrandis Salvador

-A l'est, avinguda Ferrandis Salvador i la platja del Gurugú.

-A l'oest, camí de la Donació i partida de Ramell.

És un topònim d'origen català, testimoni d'antics usos o funcions actualment oblidats. Concretament La Mota fa referència a la vorera o cavalló que limita lateralment el llit d'una séquia, en aquest cas el marge dret del Riu Sec.

“Munt de terra i pedres usat per assenyalar una partició o per tancar un espai de terreny i, sobretot, per a defensar un tros de terra de les avingudes d'un riu o torrent”.

TEMPS D'ALQUERIA

En un temps no tan llunyà, a primeries de setembre, amb l'arribada de les tempestats i la baixada de les temperatures, començava la retirada de la població cap al seus quarters d'hivern en la ciutat, des de la costa o la marjal on havien passat l'estiu.

Era el moment de tancar la vil·la o l'alqueria fins a l'estiu que ve... L'alqueria, reminiscència de l'herència musulmana, s'inscriu en un sistema agrícola de regadiu, l'horta, i en un paisatge condicionat per l'aigua i la seva disponibilitat. Era la casa de labor, però també el lloc d'estiuejar a què es traslladaven les famílies humils buscant un millor clima estival.

La casa era en si mateixa un ecosistema en constant evolució i adaptació, segons els usos i els familiars que anava incorporant. Naix com un edifici bàsic, un únic espai compartit per persones i animals, i quan l'economia ho permetia, s'anaven dividint o afegint espais en planta o en altura, adquirint les més variades fisonomies.

No obstant això, mai hi faltava el lloc més emblemàtic i apreciat, l'emparrat, creat per la fresca ombra de la parra i junt al que no podia faltar una bona figuera, el pou o l'aljub, i una bona col·lecció d'arbres, sobretot fruiters, resguardant les parets est i sud de la casa: codonyers, ginjolers, caquiers, nesprers,...

L'emparrat, tan associat a la cultura mediterrània a l'aire lliure, era l'espai on descansar, refugiar-se de la calor en la migdiada i establir relacions socials amb la família, amics i veïns davant d'una bona paella o una coenta caragolada.

Rodejant les alqueries, les séquies tenien aigua fresca i neta, abundant en peixos, granotes i anguiles que feien les delícies dels xiquets per al bany i la pesca, i proporcionaven les exquisides viandes de les trobades gastronòmiques dels adults, complementant la rica dieta de fruites i verdures que produïa l'horta a l'estiu.

A més, durant l'estiuada es preparava la terra per als cultius d'hivern i la família dedicava part del dia a elaborar les conserves de l'any, principalment de tomaques i salmorres de peix.

Perduda la seva funció original per la progressiva desaparició de gran part de les hortes, o bé es van transformar per a l'oci, rehabilitant-se segons els gustos de cada propietari, o bé es van abandonar fins a quedar en ruïnes. Hui podem veure molts dels seus tristos esquelets, entre el verd mar de tarongers en què es van transformar les hortes periurbanes, com a fites històriques, símbol d'un temps i una cultura de què a penes queden badalls, ni séquies, ni aigua que les alimenta.

L'alqueria és una edificació tradicional que, igual que les masies en l'interior muntanyós, és un exemple d'arquitectura adaptada a les condicions ambientals del medi en que naix: sòl, clima i recursos naturals disponibles. Pedra, terra i fusta eren els elements a l'abast dels seus constructors i a la naturalesa tornaven al degradar-se, un concepte de sostenibilitat que hui hem "reinventat" davant de la magnitud de la nostra empremta ecològica irreversible.

Pràctiques transmeses de generació en generació entre els pobladors d'aquest particular hàbitat que representen un valuós patrimoni a protegir; formes d'adaptació que poden aportar moltes dades sobre la nostra història i cultura i de les que podríem aprendre grans lliçons de convivència amb la naturalesa.

TRAVESSERA

Pren el nom del camí que uneix de través el Caminàs i el Serradal. És una partida de marjal.

LÍMITS: -Al nord, la Carrerassa del Senillar.

-Al sud, camí i séquia de la Travessera i la partida de la Mota.

-A l'est, l'avinguda Ferrandis Salvador i la platja del Serradal.

-A l'oest, camí de la Travessera i partida de Brunella.

És un terme d'ascendència catalana que fa referència als antics usos o funcions que es portaven a terme en aquestes contrades. En concret, travessera és un camí que uneix de través altres dos camins.

CINQUANTA ANYS SENSE ARRÒS

Estaven acabant-se ja els dies de festa gran del més d'Agost, que nosaltres com tanta altra gent, acostumàvem a passar a l'alqueria de la marjal situada al Camí La Plana. Arribava ja el temps de replegar tots els bàrtuls (plats, gots, paelles, llençols,...) damunt del carro i canviar de residència. Era l'hora d'anar al Quadro, era l'hora de la collita de l'arròs.

Allí, al Quadro, en la partida de la Travessera, teníem una altra alquerieta,...l'alquerieta de l'arròs, que era la caseta que ens anava a fer de llar fins que acabara la collita, aproximadament si no recorde malament, fins mitjans del mes de Setembre. Però, com és clar, per poder anar a replegar els fruits dels arrocerals, molt de temps abans, els hòmens havien tingut d'anar a preparar el terreny i posteriorment a plantar.

Per les festes de la Magdalena començaven els preparatius de la collita. Ficaven l'arròs a remulla durant uns tres o quatre dies i després el deixaven secar durant unes 10 hores. Aquestes serien les llavors que després tirarien en les basses d'aigua i es dragava ben dragat, una vegada fet açò...sols calia esperar que cresquera (més o menys, un parell de mesos).

I, arribava el maig amb ell el temps bo per a plantar i com diu el refrany: “al maig a plantar me’n vaig”, i era en aquest temps quan les quadrilles anaven als planters i arrancaven les menudetes plantetes per portar-les als camps i trasplantar-les, clar està mitjançant unes ferramentes molt importants com han segut i seran: les mans.

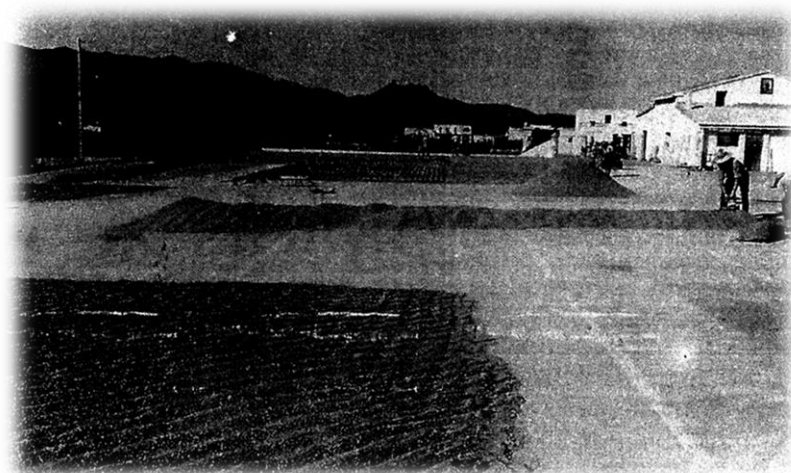
Fet açò, una altra volta a l’espera mentre anaven passant els calorosos dies d’estiu. El temps per sort o per desgràcia anava passant i prompte arribava la segona quinzena del mes d’agost, quan es produiria el nostre canvi de residència per anar a fer la collita.

Recorde la nostra alqueria de l’arròs: tenia un emparrat en la qual fèiem la vida; just al mateix emparrat teníem un paeller que ens feia les funcions de cuina;... el corral on eren l’haca i quatre o cinc gallines per allí revolotejant; i com no, recorde aquella cambra...una habitació en la qual dormíem tota la família; en aquesta habitació tenim els típics catres fets de càmeres de bicicleta i matalassos de pellerofa de panís. No hi havia llum elèctrica, ni aigua potable però açò ens era igual.

Jo, encara he conegut la trilla a mà, per així anomenar-lo...les quadrilles d’hòmens amb els seus surcats per fer la seva feina, anaven primer a la sega de l’arròs fent-lo a garbes i deixant-lo al mateix camp. Per tal de que no s’embrutara de fang, ja que el terreny en el qual està plantat és molt fangós, tallaven la part de baix de la garba i la part de l’espiga la deixaven dalt.

Després passava l’haca que portava al seu darrere una barra que primer era de fusta i després es va canviar per una de ferro, enganxada que anava replegant-lo. Després escampàvem l’arròs a l’era i amb el trill enganxat a l’haca i nosaltres pujats al damunt, començàvem a pegar voltetes per l’era per separar la palla de l’arròs. Després quan arribava la tarda, amuntonàvem l’arròs amb ramassos (Magre, per no tindre ramassos t’arrancarem els nassos!!)...i la vegada que el ventàvem al centre de l’era i tot seguit, el tapàvem amb uns toldos que evitaren que li caiguera al damunt la serena de la nit.

Al dia següent, de matinet s’escampava tot l’arròs per l’era per tal de que li donara el sol i anara eixugant-se, i fèiem solcs. El meu avi, que en pau descansa, Vicent “El Magre” ens ficava una pedra grossa als rampills i descalços ens feia donar-li la volta al gra per a que anara secant-se.

Recorde molt bé aquest episodi i amb ell les corregudes cap el canal que fèiem xiquets i xiquetes sols acabàvem de fer aquesta feina, puix el picor que produïa la polseta que desprèn el gra als peus era impressionant. I així varies vegades al dia fins que arribava la vespradeta i tornàvem a replegar l'arròs, s'enganxava la tresilla a l'haca i s'amontonava en l'era tapant-lo fins al dia següent.

Una vegada acabada la jornada, el nostre pare ens duia a prendre el bany a la sèquia de la Travessera, per la que circulava en aquells temps una aigua neta, cristal·lina i molt fresca que provenia del Molí de la Font. Després a berenar i més tard els xiquets i majors del voltant ens reuníem, i els majors començaven a xarrar i fer comentaris de la collita; i prompte a sopar a la llum d'aquell fanal i després de sopar a dormir i a esperar un nou dia.

Quan l'arròs portava diversos dies al sol, es recollien mostres i les portaven a la cooperativa per a veure si ja estava prou sec. Si era així, és dir si ja s'havia secat prou, passàvem a una altra feina, que era ensacar.

Ficàvem l'arròs en sacs, uns paraven el sac i els altres amb unes pales de fusta els omplien. Les dones cosien els sacs amb fil de palomar i agulla saquera. Després de tot l'arròs ensacat venia el camió a endur-se'l a la cooperativa.

Després de la trilla a mà i juntament amb allò que s'anomena progrés va aparèixer la trilladora, una màquina que com el seu nom indica feia la feina de trillar. Ara les garbes de l'arròs es ficaven a la màquina, que per cert, semblava un carro de combat, i l'arròs ja eixia per una banda i la palla per una altra. Més tard, i imagine que amb més progrés, va aparèixer la segadora, que era una màquina que entrava dintre dels camps i segava ella l'arròs i el trillava. Amb la seva feina sols ens quedava traure l'arròs net amb uns carrets de fusta i escampar-lo a l'era.

Segats els camps, la majoria dels hòmens tenien el costum d'anar a agarrar anguiles (anaven a fer cadufades). Aquesta llavor consistia en agafar el tram del canal d'aigua que anava fins al camp d'arròs, on hi havia un sifó; el desgotaven i com que estaven els camps secs i les anguiles no tenien aigua, no tenien altre remei que acudir a aquests forats. Aleshores, al desgotar les cadufades eixien les anguiles, que els hòmens agafaven a cabassos i després... a menjar anguila amb all i pebre!!!.

Així anaven passant els anys i les collites, fins que un dia ens van prohibir continuar i es va acabar tot açò de l'alqueria de l'arròs, la trilladora, la segadora i en definitiva tot aquest estil de vida que comportava el cultiu de l'arròs.

CAP

Partida diminuta que deu el seu nom a la ubicació en l'extrem de l'horta, al cap del terme. És una zona quadrada rodejada per camins.

LÍMITS: -Al nord, amb la séquia Major paral·lel al camí de l'Horta per sota fins arribar a l'ermita de Sant Francesc de la Font, on fa la volta en direcció sud.

-Al sud, amb la séquia i camí del Senillar i pel camí de la Donació fins a l'ermita de Sant Francesc de la Font.

-A l'est, reula pel camí de les Villes fins a la Donació i limita amb la partida de la Molinera.

-A l'oest, amb el camí d'En Riera entre els entradors del camí del Senillar i del camí de l'Horta i limita amb la partida de Canet.

És un terme d'ascendència catalana que fa referència als antics usos o funcions que es portaven a terme en aquestes contrades. Concretament Cap deu el seu nom a la seua situació a l'extrem de les terres de l'horta on conclou la séquia Major

ERMITA SANT FRANCESC DE LA FONT

L'ermita de Sant Francesc de la Font, situada en el camí vell a Benicàssim o "camí de les Vil·les de Benicàssim", en la coneguda pels agricultors com a partida del "Cap", a Castelló de la Plana, és un conjunt catalogat, de manera genèrica, com Bé de Rellevància Local.

L'inici de la construcció de l'ermita va haver d'estar al voltant de la primera meitat del segle XVIII, i es pot documentar la seva existència des de l'any 1.748.

El seu estat va arribar a ser de ruïna a principis del segle XX (1.913), degut fonamentalment al seu abandó, raó per la qual, en 1.975 la "Germandat dels Cavallers de la Conquesta (institució festiva, cultural i tradicional de Castelló de la Plana) es va preocupar de la seva reconstrucció i segueix actualment encarregada del seu manteniment. El 9 d'octubre de 1.976, es va celebrar el VII Centenari de la mort del rei Jaume I, obrint l'edifici al culte després de la restauració. Des d'aquest moment ha sofert diverses intervencions, la qual cosa fa que el seu estat actual siga impecable.

Aquesta ermita se situa prop de la de Sant Roc de Canet, en la partida de Cap (anomenada així pels llauradors, en situar-se després dels murs de l'ermita el "cap" de la séquia Major, abans que aquesta aboque les seves aigües en el "Molí la Font", identificat amb la mítica font grega de Castàlia malgrat no existir fonamentació històrica per a això), al costat del pas a nivell del ferrocarril València-Vinaròs.

A més del petit temple, dins d'una zona barrada envoltada d'arbrat i jardins, on es troba el pou i la font, hi ha, des de 1.985, una creu de terme de pedra que es va traslladar a aquest lloc des de Fadrell.

El temple es veu ampliat en la seva part posterior, per la presència d'un cos adossat (de menys altura) al principal, que fa de sagristia. Per la seva banda, en l'entrada al temple s'eleva un porxo previ format per tres arcs rebaixats iguals en cadascun dels seus paraments, i coberta a tres aigües rematada amb teules. La resta de l'edifici presenta coberta a dues aigües. En el frontó, que acaba en un hastial, que fa d'espadanya, s'observa la presència d'un òcul rodó. Per la seva banda, l'espadanya no presenta campana encara que sí una creu de forja. Com a decoració externa cal destacar el retaule ceràmic que es localitza en un dels laterals de la capçalera, i en què pot veure's la llegenda del sant, en la qual es narra com aquest va fer brollar miraculosament una font.

L'entrada al temple es fa a través d'una porta de fusta en forma d'arc de mig punt, i a banda i banda de la mateixa hi ha pedrís corregut, finestres baixes enreixades i panells ceràmics, així com un taulell representant a Sant Francesc on apareixen tant les dates de la construcció com la de la seva restauració.

L'interior està abundantment decorat. En els laterals es representen a sants franciscans, en les petxines de la cúpula els Pares de l'Església, en el presbiteri, es representa una cúpula celeste sota la qual se situa el retaule daurat, on destaca la talla de fusta de Sant Francesc, imatge datada del segle XVIII. Malgrat desconèixer-se l'autoria dels frescos que en ella es troben, pertanyen al corrent de l'anomenat barroc il·lusionista de mitjan segle XVIII. De la seva restauració es va encarregar, per encàrrec de l'Ajuntament de Castelló de la Plana, Gabriel Cantalapiedra en 1.982, sent aquestes pintures una excepció de tota la comarca.

BRUNELLA

El nom és la feminització del cognom brunell, antic propietari, tot i que també podria referir-se al color brunenc dels llims de marjal. És una partida de marjal.

LÍMITS: -Al nord, camí i séquia de la Travessera des del camí d'Enriera fins a la seua boca al Riu Sec; amb les partides de Canet, Cap i Senillar.
-Al sud, Riu Sec i les partides de Ramell i La Mota.
-A l'est, camí i séquia de la Travessera.
-A l'oest, camí d'Enriera i partida del Racó de Ramell.

L'origen del nom és català i prové dels primers anys d'ocupació cristiana d'aquestes terres.

ENTRILLES

Minúscula partida encaixada entre la Plana i Rafalafena, que probablement fa referència a un tancat fet de plantes enfiladisses. És una partida de marjal.

LÍMITS: -Al nord, camí de l'Ullal de la Comare fins al camí del Serradal i la partida de la Plana.
-Al sud, camí o séquia d'Entrilles i la partida de Rafalafena.
-A l'est, camí del Serradal i el pinar del Grau.
-A l'oest, camí de la Donació i el camí de l'Ullal de la Comare i la partida de Taxida.

L'origen del nom és català i prové dels primers anys d'ocupació cristiana d'aquestes terres. És un topònim que possiblement fa referència a un antic propietari (ca En Trilles).

AUS DE MARJAL

L'any 1979, els llavors països membres de la Unió Europea aprovaven el que es coneix com a Directiva d'Aus. Això suposava l'establiment d'una norma Europea dedicada exclusivament a la conservació i gestió de les poblacions d'aus silvestres.

Esta important resolució dugué aparellada la intenció d'establir una xàrcia d'espais protegits comunitaris on viuen més de 175 espècies amenaçades d'aus, bàsicament emigrants.

La conservació futura d'espais i espècies és hui un compromís per a tots.

Què és una ZEPA? És una figura proteccionista que consisteix a declarar un espai com a Zona d'Especial Protecció per a les Aus. Estos vertebrats alats que no coneixen de fronteres són patrimoni comú per a tots els habitants. El terme de Castelló de la Plana sols té propostes d'espais protegits. Ací, a la marjaleria, es fa un ús abusiu en insecticides i productes químics que perjudiquen notablement el món de les aus.

AUS DE MARJAL

CORRIOL CAMANEGRE (Chorlitejo patinegro)

Charadrius alexandrinus

16 cm. Limícola migrador parcial que nidifica als pocs espais verges que queden de costa. L'afecten les alteracions d'arena. Menja invertebrats de vegetació halòfila.

GAVINA VULGAR (*Gaviota reidora*)

Larus ridibundus

38 cm. Bàsicament hivernant és molt freqüent als pantans, femers i platges. Menja de tot i la població ha experimentat un notable augment.

CUETET (*Lavandera boyera*)

Motacilla flava

16,5 cm. Estival. Migrant transaharià molt abundant en períodes de pas i fàcil d'observar als senillars litoral on dorm. Patix la predació de la caça furtiva. És insectívor.

ROQUERET (*Avión roquero*)

Ptynoprogne rupestris

14,5 cm. És migrador parcial. A l'hivern realitza desplaçaments altitudinals i és freqüent de trobar per les marjals i per la ciutat caçant insectes en bàndols. Nidifica als escarpats de pedra.

ROSSINYOL BORD (*Ruiseñor bastardo*)

Cettia cetti

14 cm. Migrador parcial bàsicament hivernant. Present durant tot l'any, incrementa abundantment a l'hivern la població amb individus no indígenes procedents de les marjals veïnes. Cria en espais atapeïts d'esbarzers, canyes, salzes i menja insectes.

PIT-ROIG (*Petirrojo*)

Erithacus rubecula

14 cm. Migrador parcial. A la tardor apareix un nombrós contingent d'aus no indígenes. Durant la cria es restringeix la seua condició d'au generalista. És molt territorial i s'alimenta d'insectes i fruits.

GARSETA BLANCA (Garceta común)

Egretta garzetta

56 cm. Migrador parcial que s'agrupa en bàndols a l'hivern. La seua blancor i elegància contrasten amb les aigües contaminades dels espais humits que freqüenta. S'alimenta de crustacis i peixos xicotets.

POLLA D'AIGUA (Gallineta de agua)

Gallinula chloropus

33 cm. Ràl·lid present durant tot l'any que augmenta la seua presència a l'hivern amb individus no indígenes. És molt comú als espais humits amb presència d'aigües contaminades. Menja plantes i animals aquàtics.

SARCET (Cerceta común)

Anas crecca

35 cm. Espècie bàsicament hivernant. És un dels anàtids nadadors més xicotets. Es concentra en bàndols ocupant zones mixtes de vegetació i aigua. Patix la pressió cinegètica. S'alimenta de plantes i animalets aquàtics.

CATALANA

És una partida de marjal. Pot ser siga la feminització del cognom Català, antic propietari del terreny.

LÍMITS: -Al nord, camí Fondo i partida de Rafalafena.

-Al sud, partida de Patos.

-A l'est, camí del Serradal, nucli urbà del Grao de Castelló i partida de Patos.

-A l'oest, camí de la Donació, camí Fondo i partida de Soterrani.

L'origen del nom és català i prové dels primers anys d'ocupació cristiana d'aquestes terres.

PATOS

És una de les partides més grans de la marjalera. El nom pot ser que siga un antropònim.

LÍMITS: -Al nord, partida de la Catalana.

-Al sud, camí Vell de la Mar i partides de Borrassa i Almalafa.

-A l'est, nucli urbà del Grau.

-A l'oest, camí de la Donació i partida de Gumbau.

El nom prové dels primers anys d'ocupació cristiana d'aquestes terres. Possiblement fa referència a l'abundància d'aquests animals (patos) a les marjals d'aquesta zona. ("patos" és un castellanisme).

L'ALQUERIA I LA MARJAL

La il·lusió de tota la vida del meu agüelo era tindre una marjaleta amb una alqueria i l'any 1934, a la partida de la Catalana, la va comprar. Estava prop del Grau i, durant la guerra, diverses famílies del Grau s'hi van refugiar, fugint dels bombardejos.

L'alqueria era de forma quadrada amb teulada a dues aigües i coberta de teules morunes. Dins es trobava la cisterna per arreplegar l'aigua de la pluja i un armariet de paret on es guardava l'obra: cassoles, perols, plats, gots i demés.

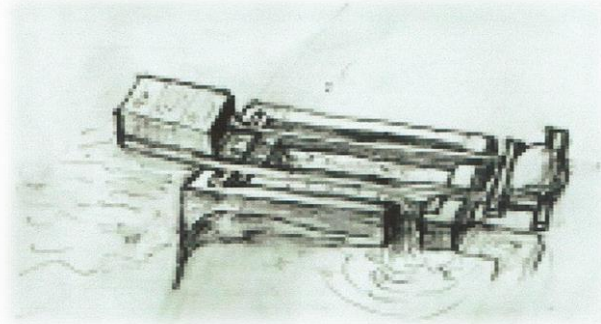
Davant estava l'emparrat, cobert de teules catalanes que són planes, una xicoteta cuina al costat i darrere el comú. Enfront de l'emparrat hi havia una figuera que feia una ombra molt fresca i unes figues molt dolces.

En les marjals (que es deien de saó, perquè sempre es podien treballar), hi anaven els treballadors quan no tenien jornal i es plantava tota mena d'hortalisses i verdures, segons l'època de l'any. A l'estiu... tomates, pebreres, carabassetes, bajocons, bajoques, albergínies, melons i melons d'Alger. A l'hivern...carxofes, cols, faves,...

La marjal estava rodejada de séquies i hi havia molta vida en elles. Llises, samarucs, serps, granotes, unes gambetes menudes que els mariners venien a pescar per vendre-les als pescadors de canya a la mar, que les gastaven com a esquer i, fins i tot, uns petxinots grans, quasi d'un pam, que vivien enmig del fang. Per a regar-los s'emprava el carabassí que es feia amb una carabassa gran, amb forma de pera, a la qual es li feia un forat redó, se la buidava per dins, es tallava un tros pel peçó i se li afegia un mànec.

També, per regar amb més quantitat d'aigua, hi havia les taones, que per mitjà d'un caixó i uns braços de fusta i una pedra de contrapès, es feia bascular per treure aigua de les séquies i abocar-la a una basseteta de la qual eixia un regueret.

Les marjals es xarcullaven. Consistia, per mitjà de la xarcullera (una mena de llegona amb un mànec llarg) treure fang del fons de les séquies i abocar-lo a les vores per reforçar-les i netejar les séquies de llim. Això facilitava que hi haguera ullals que sortien d'aigua fresca i neta a les séquies.

Diumenges, la família agafava el carro i anava a l'alqueria a fer el dinar i passar el dia. Però a l'estiu i sobretot a les festes d'Agost se n'anava a quedar-se i d'allí ve el famós crit "mos quedem"...

Com que no hi havia nevera, la carn es posava en la carnera (una mena d'armariet amb tela mosquitera) que es penjava amb un fil d'aram d'un cabiró de l'emparrat. Per evitar que les formigues anaren a la carn, a eixe fil d'aram se l'enrotllava un cotó en pèl banyat amb petroli.

Els xiquets passaven les hores caçant granotes i pixavins o en l'engronsadora, feta amb cordes i un cabàs i penjada d'una branca de la figuera.

A poqueta nit, quan atacaven els mosquits, es posava un grapat de palla humida en un poal, s'encenia per fer fum i aixina no s'arrimaven. Per tindre llum, es tenien els "carbureros" que feien una xicoteta flama i quan s'apagava, a dormir.

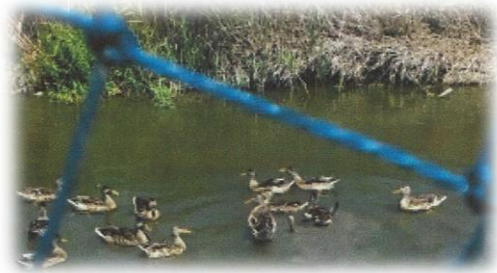
Els esmorzars de l'alqueria eren el millor. Sardines de bóta (que es xafaven en els marcs de les portes), pebrera fregida i unes amanides amb tomates acabades de collir, ceba, olives i algun all tallaet. Per a dinar, diumenges paella i, de vegades, quan era un dia assenyalat, gelat de "mantecao". Aixó era una festa. S'anava al Grau a comprar gel i tot el món a fer rodar la geladora que, amb el fregament del gel, anava quallant el gelat de dins. Per tindre frecs els melons d'Alger o de tot l'any, es refrescaven posant-los dins la séquia, sense cap problema de contaminació perquè les aigües estaven netes. Després de dinar es jugava a les cartes, els hòmens al truc i les dones al "burro".

Aixina van passar aquells feliços anys, aquelles festes d'Agost, Sant Roc i el gos. Hui, mirant enrere, penses en què poca cosa es pot ser feliç i en què poc ens conformàvem. Hui en dia, quantes coses han canviat. D'allò no queda res.

Tot començà quan a les marjals començaren a plantar cotó. Per evitar el cucat, s'espolsava les plantes amb DDT per mitjà d'una màquina que portava un ventilador accionat per una manovella i molta part d'aquell producte va caure a les séquies, matant tota la vida que hi havia. Tot va desaparèixer. Ja no s'han vist més llises, ni serps, ni granotes, ni llim, ni res del que habitava. Només les xicotetes gambúsies han sobreviscut.

Després, algun inconscient va portar crancs americans, una espècie invasiva que fa els nius a les vores de les marjals, derrocant-les dins les séquies. Altres, per acabar-ho d'arreglar, i pensant de combatre'ls, portaren carpes que no tenen res a veure amb la fauna autòctona de la marjal. Per això i com no es xarculla, cada vegada les marjals són més estretes i les séquies es van omplint de la terra que hi va caient de les vores.

Moltes marjals estan abandonades i són un niu de malesa i de rates. Però per contra, aprofitant la malesa, han aparegut una gran quantitat de polles d'aigua i, des de fa dos anys, també s'han quedat a viure tot l'any una sèrie de famílies d'ànecs. Fins i tot, a l'hivern, també el passen ací multitud de garses blanques que emigren de països més gelats.

Això compensa la manca de vida dins les séquies però res ha sigut igual. Ja no es veuen ni pixavins, ni xiquets caçant-los per les alqueries de les marjals. A més a més, la gent jove ja no vol saber res de marjals ni d'alqueries. Ara volen tindre algun apartament a Benicàssim que no els dona ninguna mena de feina.

Però per aquells que, com nosaltres, van tindre la sort de viure aquells temps a les alqueries, sempre recordarem amb nostàlgia aquells anys, aquells esmorzars, aquelles geladores els dies de festa i lo feliços que vam ser en colleta, caçant granotes i pixavins.

Antonio Adsuara i Maribel Adsuara

BORRASSA

És una partida de marjal. Correspon a una zona dins de la Partida d'Almalafa.

LÍMITS: -Al nord, camí Vell de la Mar.

-Al sud, Partida d'Almalafa.

-A l'est, camí del "Marinero".

-A l'oest, camí la Borrassa.

L'origen és català. És un topònim que possiblement fa referència a un antic propietari, feminització del cognom masculí Borràs.

VINATXELL

La partida es troba a l'extrem sud-est del terme i ha estat modificada per l'ampliació del polígon industrial del Serrallo. És una partida de marjal.

LÍMITS: -Al nord, camí d'accés a la Tèrmica (antiga Escorredera de

Vinatxell) i Partida d'Almalafa.

-Al sud, camí de Villamargo i Partida de Villamargo.

-A l'est, zona ocupada per la central Tèrmica.

-A l'oest, camí Caminàs i Partida d'Almalafa.

L'origen del mot és aràbic a causa dels molts anys de presència musulmana en aquestes terres. El nom Vinatxell és un topònim compost pel prefix clànic Vin seguit d'un antropònim (nom o cognom d'alguna persona).

PARTIDES D' HORTA

EL RACÓ DE RAMELL

Extensió al nord de la partida de Ramell. És una partida d'horta.

LÍMITS: -Al nord, amb el camí i séquia de la Travessera.

-Al sud, amb el riu Sec i la partida de Ramell.

-A l'est, amb el camí d'Enriera i la partida de Brunella.

-A l'oest, amb el camí del Caminàs i la partida de Canet.

És un terme d'ascendència catalana que fa referència als antics usos o funcions que es portaven a terme en aquestes contrades. En concret, Racó de Ramell fa referència al tros més cap al nord de la partida de Ramell.

RAMELL

És una extensa partida de l'horta propera a l'expansió urbana de Castelló i que serà objecte de canvi en el futur. El nom fa referència a plantes de jardí.

LÍMITS: -Al nord, amb el riu Sec, limita amb les partides de Brunella i Racó de Ramell.

-Al sud, amb l'avinguda de Lledó i camí la Plana fins al camí la Donació.

-A l'est, amb el camí de la Donació i amb les partides de la Fileta i La Mota.

-A l'oest, amb la ronda Est i el nucli urbà de Castelló.

És un terme d'ascendència catalana que s'interpreta com referència a un col·lectiu d'alguna cosa d'origen dubtós. Potser aquest col·lectiu fera referència al conjunts de fruits units pels pecíols en una branca o tija comuna.

LA FILETA

Extensió de la partida de Ramell a l'est del camí de la Donació, on es compaginen els usos d'horta i de marjal.

LÍMITS -Al nord, amb el camí de la Fileta i la partida de La Mota.

-Al sud, amb el camí La Plana i la partida de La Plana.

-A l'est, amb el camí del Serradal. Tota aquesta zona pertany als cultius de marjal.

-A l'oest, amb el camí de la Donació i la partida de Ramell.

Originàriament aquesta zona rebia el nom de Fileta de Ramell com a continuació de la partida amb la que limita. Era la "fila" de reg (nom amb què s'anomena una séquia mare i de la que pren l'aigua) que portava les aigües a la zona est de la partida de Ramell.

PARC DEL MERIDIÀ

Al terme de Castelló, a la partida de la Fileta, molt prop del camí la Plana i entrant pel camí de la segona Donació, hi ha el parc del Meridià de Greenwich. La curiositat d'aquest parc és que allà es creuen el meridià 0 i el paral·lel 40. Dintre del parc trobem el punt geodèsic on es troben el paral·lel i el meridià. En el moment en què es van establir les línies imaginàries que delimitarien tant les distàncies com els fusos horaris, Castelló va ser de vital importància ja que diferents experts van prendre com a referència el punt estratègic de la ciutat per a establir els mesuraments.

El Parc del Meridià és també punt digne de ressenya per ser el lloc on naix la Marjalera, zona d'especial valor ecològic de Castelló que compta amb séquies, zones humides i espècies vegetals i animals, algunes d'elles en perill d'extinció.

El Parc, amb una extensió de 10.780 metres quadrats, està situat en el terme de Castelló de la Plana, en plena marjalera castellanenca.

La marjalera és un aiguamoll d'aigües subterrànies, recorregut per infinitat de xicotetes séquies que desemboquen en altres majors i, aquestes, al seu torn, arriben fins al mar.

El Parc acull també l'ermita de la Mare de Déu de l'Assumpció, que es va construir en 2006, convertint-se en la primera construcció d'aquesta mena que es va fer en la província de Castelló des de l'any 1947. En ella, es poden celebrar misses i qualsevol acte litúrgic demanant autorització. Dins l'ermita, es troben les imatges de la Mare de Déu de l'Assumpció, Sant Antoni i la mare de Déu de Lledó.

HISTÒRIA:

En principi, qualsevol meridià que s'adopta com a meridià de referència és vàlid i ha de ser citat en les cartes i mapes que l'utilitzen perquè estes resulten d'utilitat.

Al llarg de la Història, cada país ha utilitzat com a meridià de referència aquell que més s'acomodava als seus interessos. A Espanya, s'ha utilitzat com a meridià de referència en diverses èpoques el que passa per l'illa canària del Hierro, el meridià de Madrid i el meridià de San Fernando a Cádiz.

Amb l'avanç de la navegació i les ciències, es va fer patent la necessitat de fixar un meridià comú per a tots els països com a origen de longituds i temps.

A l'octubre de 1884, es va celebrar a Washington la Conferència Internacional del Meridià a fi de fixar un meridià de referència mundial tant per a la cartografia com per a funcions astronòmiques i d'origen de temps. En aquesta conferència va ser aprovat el Meridià de Greenwich per a aquestos propòsits.

Des de l'any 2002, un grup de veïns reclama l'atenció que es mereix este punt estratègic, tenint en compte que el pas del meridià o de qualsevol línia imaginària genera en nombroses localitats del món la creació de monuments o rutes que representen la memòria col·lectiva d'una zona, simbolitzen la seua identitat i estableixen el seu patrimoni i riquesa cultural.

CANET

Topònim mossàrab on trobem l'ermita de Sant Roc. És una partida d'horta.

LÍMITS: -Al nord, amb la séquia Major i la partida de Coscollsa.

-Al sud, amb el riu Sec i la partida de Ramell.

-A l'est, amb la franja formada pel Caminàs, camí de la Travessera i camí d'Enriera.

-A l'oest, amb la séquia Major.

És un topònim d'origen romà, anterior a l'arribada del català a les nostres terres al segle XIII, coneguts normalment com a mossarabismes. Sembla que el nom Canet pot provenir del mot Qanat, nom d'una tècnica d'explotació dels corrents aquífers subterranis mitjançant galeries de drenatge.

Altres autors opinen que Canet és un antic llinatge disseminat per tots els territoris de llengua catalana.

D'altres pensen en un ocell que habita a la vora de la mar.

ERMITA DE SANT ROC DE CANET

L'ermita de Sant Roc de Canet, situada al camí dels Molins, prop del camí Vell de Canet, a Castelló de la Plana, és un conjunt catalogat com Bé de Rellevància local.

Durant el segle XVII més concretament en els anys 1647 i 1648, Castelló va patir epidèmies de pesta, això va portar als habitants de la zona exigir una ermita en senyal d'agraïment per la protecció rebuda durant aquestes plagues, i així s'inicien l'any 1652 les obres per a la construcció d'un temple dedicat

a Sant Roc. Anomenada de Sant Roc de Canet per estar situada en la partida del mateix nom, utilitzant part de les instal·lacions d'una alqueria d'aquella època, raó per la qual el seu aspecte és més semblant a una casa de llauror que a una ermita. S'inicià la construcció, o millor dit, l'habilitació d'una alqueria, a 1652.

L'únic signe extern que pot distingir aquesta ermita d'una casa de llauradors és la presència d'una espadanya de maó sobre el ràfec. Es tracta d'un edifici de planta rectangular i dues plantes, que té una capella en el seu lateral dret, a la qual s'accedeix per una porta de fusta en forma d'arc de mig punt que es troba precedida per un porxo amb coberta d'una sola aigua i rematada amb teules, i un pedrís corregut. La casa de l'ermità té accés independent i pot observar-se una finestra amb balcó. En un lateral de l'edifici s'obre una porta d'accés a l'altura de la segona planta, a la qual s'arriba per una escala metàl·lica adossada al mur, sobre la qual destaca un rellotge de sòl de taulells ceràmics.

Interiorment posseeix nau única d'un sol tram i coberta plana. Com a tresors de l'ermita podem destacar un calze barroc, que es presumeix és de l'època de la fundació del temple, així com un retaule-reliquiari del segle XVII, que es troben dipositats en el Museu de la Concatedral de Castelló.

L'edifici és molt poc utilitzat, però, adquireix protagonisme durant les festes de la Magdalena, ja que és parada intermèdia en el Romiatge de les Canyes, tant en el dia d'anada com a la "Tornà". Ací es procedeix a l'esmorzar dels romeus camí de l'ermita de la Magdalena. També l'ermita celebra les seves festes l'últim diumenge de setembre, organitzant les festes la " Colla Pixaví", responsable del manteniment de l'ermita, amb jocs tradicionals, concerts, cant de gojos i missa entre els diferents actes que es porten a terme.

**GOIGS EN LLAORS DE
SANT ROC DE LES FONTANELLES**
Venerat a la seua ermita, a la Partida Canet, terme de Castelló.

Puix que en nostra devoció
tens un lloc tan principal:
*Lliura, Sant Roc, de tot mal
el poble de Castelló.*

Nascut en terra llunyana,
amb el teu pelegrinatge
i fas celestial imatge
de la caritat humana;
per divina decisió
cures la pesta mortal.
Lliura,.....

Oblidat pels teus parents
i pres per la enfermetat
busques en la soletat
suport per als sofriments;
i amb celestial comunió
trenques el vincle fatal.
Lliura,.....

Quan tornes purificat,
els teus et fan enemic
i qui és de Déu amic
es veu de tots condemnat
i mors dins una presó
per guanyar glòria immortal.
Lliura,.....

Ni la mort et va poder
ni el silenci et va guanyar.
Si el poble t'ha donat llar,
Tu li has fet de mitjancer.
Ensenya'ns guanyat patró,
a trobar-te paternal.
Lliura,.....

Van ser nostres llauradors
qui et van fer aquesta ermita
per oferir-te visita
i agrair-te els favors;
és una dedicació
filla d'un deure essencial.
Lliura,.....

La teua amagada ermita
lloc de pau dins nostra horta,
ens és la fita i és la porta
que a meditar ens invita;
indret de benedicció,
far per tota la marjal.
Lliura,.....

Com et sentim protector
de la terra i de la llar
en Tu podem esperar
lluïtant per un món millor;
obri nova dimensió
al nostre afany terrenal.
Lliura,.....

Nostra terra has protegit
de misèries i de mort
i has estat nostre conhort
sempre que ho hem requerit.
Mai no ha fet cap dexació
el teu afany paternal.
Lliura,....

Cada any la Romeria
quan va a la Magdalena
es deixa ací la pena
i recull nova alegria.
Tu eres qui en l'ocasió
ens dones força final.
Lliura,.....

Per deure de bonhomia
i ser fills de nostra història
el «Pixaví» té la glòria
de rendir-te pleitesia:
Per nostra dedicació
senzilla, amable i lleial.
Lliura,...

Puix que us tenim per Patró
i ens protegiu tal com cal:
*Lliura, Sant Roc, de tot mal
el poble de Castelló.*

ORACIÓ

Déu omnipotent i etern, infoneu-nos el vostre Esperit, perquè els nostres cors s'enriquesquen d'aquell gran amor amb el qual el nostre patró Sant Roc atengué els malalts i apestats. Feu que per la seua intercessió, ens veja'm alliberats de tot mal de cos i de l'esperit. Vos ho demanem per Jesucrist el nostre Senyor. Amén.

TAXIDA

L'origen del topònim pareix ser àrab. El camí del mateix nom ha estat una adaptació d'un antic regueró que marca el límit nord de la partida d'horta.

LÍMITS: -Al nord, amb el camí Taxida.

-Al sud, amb la séquia de Taxida.

-A l'est, amb el camí de la Donació.

-A l'oest, amb la partida de la Plana.

L'origen del mot és aràbic a causa de molts anys de presència musulmana en aquestes terres. Taxida o Taixida és el nom d'una partida d'horta hereva del nom d'una alqueria que apareix citada el 1251 dins del terme de Castelló de Borriana amb el nom de Teccida.

LA PLANA

Una de les partides d'horta amb major renom perquè el camí que la travessa d'oest a est serveix per a molts castellanencs com a via ràpida d'accés a la costa.

LÍMITS: -Al nord, amb el camí La Plana fins al Serradal.

-Al sud, amb el camí Taxida i el camí de l'Ullal de la Comare.

-A l'est, amb el camí del Serradal.

-A l'oest, amb la ronda Est i el nucli urbà de Castelló.

És el topònim per excel·lència del terme municipal que dona nom a la ciutat. Clarament s'endevina la referència d'aquest mot per l'orografia de la zona: plana sense elevacions.

AUS D'HORTA

El transcurs del temps ha establert molts tipus de relacions entre persones i les aus. Si antigament estes formaven part necessàriament de la dieta dels habitants de les nostres terres, actualment ja no és així. Esta circumstància ha generat una inèrcia disfressada de tradició que genera relacions poc ortodoxes entre caçador-caçat, i ha posat en perill moltes espècies de la nostra avifauna. D'altra banda, l'augment de la població, els canvis de cultius, l'increment industrial..., estan amenaçant les nostres aus. No tot, però, és negatiu.

La societat està canviant d'actituds. La influència de ONG de caràcter conservacionista, algunes disposicions administratives dissenyades a l'efecte i bàsicament l'educació situen el ser humà en el lloc que li pertoca. En qualsevol cas, cal continuar reivindicant i defenent per tot arreu que la conservació de les espècies passa necessàriament per la conservació dels espais i dels seus habitants.

Aconseguir que els sers vius ens respecten és assegurar-nos un futur esperançador.

AUS D'HORTA

XITXARRA DE CANYAR (Carricero común)

Acrocephalus scirpaceas

12,5 cm. Estival. És el migrant transaharià d'este gènere més abundant a causa de la seua condició de generalista. Apareix en tots els espais humits tot i que presenta diferents proporcions. Menja insectes.

BUSQUERETA CUALLARGA (Curruca rabilarga)

Sylvia undata

12,5 cm. Migrador parcial. La cua llarga i enlairada poden ajudar a diferenciar-la entre els arbustos. Menja insectes.

TEULADÍ (Gorrión común)

Passer domesticus

14 cm. Bàsicament sedentari, ocupa perfectament espais antropitzats (ciutats, cases de camps, ponts, etc.) dels quals depèn. Menja llavors, insectes i fruits.

CAGARNERA o CADERNERA (Jilguero)

Carduelis carduelis

12 cm. Migrador parcial molt colorit. Als espais litorals ha incrementat notablement la seua presència com a nidificant (jardins, pinars, tarongerars...). Menja llavors de cards i de lletsons.

MERITA (Avefría)

Vanellus vanellus

30 cm. “Quan la merita va per l’horta, fes foc i tanca la porta”. Dita popular que refereix una limícola bàsicament hivernant. Freqüent als espais humits i als camps de cultiu herbacis dels voltants on busca invertebrats.

VERDEROL (Verderón común)

Carduelis chloris

14,5 cm. Migrador parcial associat freqüentment als xiprers. A la primavera les refiladisses dels mascles s’escolten des de ben lluny. És granívor.

RAFALAFENA

És una partida d'horta que s'estén des dels límits de Castelló fins a les noves urbanitzacions del Grau, prop de la costa. Cal apuntar que aquesta partida ha sofert l'expansió de la ciutat donat que ha incorporat el topònim a una zona urbana consolidada fa uns quants anys.

LÍMITS: -Al nord, amb el camí Taxida i el camí i séquia d'Entrilles.

-Al sud, amb el camí Fondo.

-A l'est, amb el camí del Serradal.

-A l'oest, amb la ronda de Circumval·lació, amb el nucli urbà de Castelló.

Rafalafena és el nom d'una partida que s'estén als dos costats del Caminàs i que no apareix citada com a alqueria els primers anys posteriors a la conquesta. L'origen del mot és aràbic. Prové dels termes raha (molí) i riyad (horta, jardí). La presència d'un molí i fins i tot de la menció d'una horta semblen més probables que el nom d'una casa de camp, que a la Plana solen anomenar-se alqueries.

LA GUÀRDIA RURAL DE CASTELLÓ

La necessitat dels llauradors de poder contar amb un cos eficaç de Guarderia Rural, s'entreveu ja en el preàmbul del Gremi de Llauradors de Castelló aprovat pel Suprem Consell de Castella, en Madrid el 6 d'abril de 1818, el qual després de l'acatament i obediència subscrits per l'Audiència de València i el Govern Militar i Polític de Castelló, foren presentades les ordenances d'aquell Gremi a l'Excel·lentíssim Ajuntament de Castelló que va acordar la seva obediència el 6 de juny de 1818.

En aquest preàmbul o proemi, es subraïa la necessitat d' "...afavorir la facilitat de recs, tindre expeditos els camins de l'horta i secà, preservar els fruits exposats en l'hort, etc."

Amb tot, la primera de les disposicions legals al voltant de la Guarderia Rural, és el RD de 8 de novembre de 1849, en el qual es disposa que els Ajuntaments amb "cabdals del comú" podran crear places de guardes municipals de caràcter rural, d'acord amb les seves necessitats. El seu nomenament corresponia a l'Alcalde i després del nomenament es realitzava el jurament i se'ls entregaven als guardes els distintius i els títols. Amb independència d'aquests, existien a més, els guardes particulars de camp, diferents als mencionats i que no ostentaven el caràcter d'autoritat.

El 8 de juliol de 1898 es va aprovar la Llei de Policia Rural, que seguí atribuïnt-se als Ajuntaments per la Llei Municipal de 1877. Va ser presentada al Congrés pel Comte d'Onyativa i D. Fernando Gasset Lacasaña, sent aprovada per les Corts i sancionada pel rei Alfons XIII, formant-se Comunitats de Llauradors en les localitats de més de 6.000 habitants o més de 5.000 fanecades.

La primera en organitzar-se dins del que era l'Estat espanyol fou la de Castelló, seguida de les de Borriana, Almassora i Vila-Real. Després del desenvolupament de l'esmentada Llei de 8 de juliol de 1898 i mitjançant el RD de 26 de febrer de 1906, es va considerar la necessitat d'armar al cos de policia rural, sol·licitant als Governadors les pertinents llicències d'armes.

L'estatut municipal aprovat per Decret-llei el 18 de març de 1924, va atribuir la competència municipal a la Guarderia Municipal, que va seguir desenvolupant-se per les Comunitats de Llauradors, segons la seva Llei constitutiva ja citada.

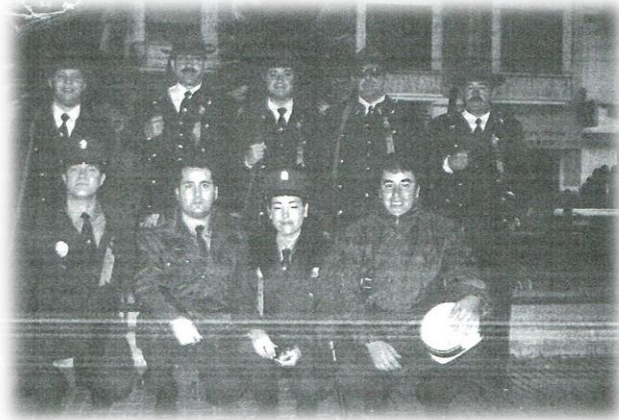
Amb la constitució i reglamentació de les Germandats Sindicals del camp (1945) es va establir amb caràcter obligatori i a càrrec de les pròpies Germandats, el manteniment del Servei de Policia Rural, sent en aquests anys quan aquest servei va adquirir major popularitat, contant amb una plantilla d'uns 45 guàrdies. Portaven el seu uniforme i voltaven el terme en bicicleta, amb una escopeta (de cartutxos de sal) penjada al quadre. Ja als anys 70 es van motoritzar.

Continuaren les Germandats de Llauradors i Ramaders fins la promulgació del RD de 2 de juny de 1977 i altres posteriors, per les quals en substitució d'aquestes es van crear les Càmeres Agràries Locals. El Servei de Guarderia Rural va continuar com a delegat de la Corporació Municipal. Finalment, extingides les Càmeres Agràries Locals i en virtut de la Llei de la Generalitat Valenciana 6/1992 de 31 de desembre, continua en funcions la Guarderia Rural com a servei municipal baix les directrius de la Policia Local i el Consell Agrari Municipal, aquest darrer constituït a l'empament de la Llei territorial 5/1995 de 20 de març.

Avui en dia, la Guarderia Rural es troba en plena transformació davant les noves necessitats que demanda la societat, com la conservació del medi ambient, sense perdre les funcions que li van ser atribuïdes en el passat que són: vetllar per que es respecten les propietats rústiques i fruits del camp, en general, vigilar el terme.

Aquest, ha estat un breu repàs a la història d'un cos, que com tots, ha sofert una evolució que continuarà en un futur.

Un fet destacable del mateix, ha estat la seva relació amb el món de la festa, participant en molts actes...qui no s'ha esgarrifat amb les seves escopetades al transcurs de la Romeria de la Magdalena? amb els anuncien l'arribada del clero i autoritats... A les processons de la nostra Lledonera, hortolana i marinera, escoltant-la en el seu passeig... Al Pregó escoltant a la Reina de les festes pels carrers del nostre Castelló... En Setmana Santa fent la custòdia dels passos...A les festes tradicionalment llauradores del nostre terme... A més, últimament la seva presència al món de la festa s'ha estés també traslladant-se a festes de raval i carrers.

Tomàs Alegre i Segarra

SOTERRANI

És una partida d'horta que s'estén en direcció a la costa, entre el camí Fondo i l'avinguda de la Mar. També està partint l'efecte urbanitzador i el nom deu ser alguna mena de construcció antiga.

LÍMITS: -Al nord, amb el camí Fondo i partida de Rafalafena.

-Al sud, amb l'avinguda de la Mar i partida de Gumbau.

-A l'est, amb el camí de la Donació i les partides de Catalana i Patos.

-A l'oest, amb la ronda de Circumval·lació i el nucli urbà de Castelló.

És un terme d'ascendència catalana que fa referència als antics usos o funcions que es portaven a terme en aquestes contrades. Concretament es refereix al "soterrament" que patia l'aigua en passar per aquesta zona per a moure molins que trituraven el gra.

GUMBAU

El topònim correspon a l'antic propietari i és molt conegut gràcies al pla d'actuació urbanística, un dels principals punts d'expansió del casc urbà. És una partida d'horta.

LÍMITS: -Al nord, amb l'avinguda de la Mar i la partida de Soterrani.

-Al sud, amb el camí Vell de la Mar i la partida d'Almalafa.

-A l'est, amb el camí de la Donació i la partida de Patos.

-A l'oest, amb la ronda de Circumval·lació.

L'origen del nom és català. És un antropònim que possiblement fa referència a un antic propietari.

LA PANDEROLA

La Panderola és el nom que es donà a un tramvia que feia el recorregut des del Grau de Castelló a Onda. En 1882, es va fer públic el projecte de construcció d'aquest tramvia, que va rebre el nom de l'escarabat Panderola, per la seua forma.

A les cinc de la matinada de l'1 d'agost de 1889, la Panderola va fer el seu primer recorregut de prova entre Castelló i Almassora, i va ser acollida entre vítols dels ciutadants. L'alcalde va prometre, sense que ningú ho esperara, una sèrie de millores urbanístiques: plantació d'arbres pels carrers dels ravals, construcció de fonts a les places, llavadors, abeuradors,... i una albarda-passeig, i finalment, el trasllat del cementeri.

La inauguració oficial va tindre lloc el següent 31 d'octubre: el comboi va ser rebut pel poble en massa, encapçalat per les autoritats i acompanyants tots per la banda de música i el llançament d'una gran traca.

Estigué a punt de desaparèixer l'any 1931 quan la companyia abandonà la concessió i se n'havia de fer càrrec l'Estat, però finalment va continuar prestant servei. No seria fins a l'1 de setembre de 1963 quan deixaria de fer-ho. L'últim viatge oficial des de Castelló fou a les 21:30 hores del 31 d'agost. La Panderola deixava de donar servei després de 75 anys, un servei pioner i d'incalculable valor per al desenvolupament de la Plana.

El traçat del recorregut d'aquest tramvia va dividir per la meitat les partides de Gumbau i de Patos; anava per la vora de l'actual Avinguda Hermanos Bou. A Castelló, l'estació de la Panderola estava a la Plaça Jutge Borrull i arribava a l'estació del Grau.

ALMALAFA

Aquesta extensa partida arriba des de la ciutat fins a la mateixa costa. El seu nom, pot ser, fa referència a un terreny d'horta excessivament salinitzat.

LÍMITS: -Al nord, amb el camí Vell de la mar i les partides de Gumbau i Patos.

-Al sud, amb el camí de Villamargo i l'Escorredera de Vinatxell (camí de la Tèrmica) i amb les partides de Villamargo i Vinatxell.

-A l'est, amb el camí del Serrallo.

-A l'oest, amb la ronda de Circumval·lació i el nucli urbà de Castelló.

L'origen del nom és aràbic. Almalafa (popularment dit a vegades Malafa) prové del terme "al-malláha", que significa de la salina, fent referència a una salina o un terreny salnitros. Al llibre Tombatossals, de Josep Pascual Tirado (1930), apareix com a territori del Baró d'Almalafa.

CENSAL

És una partida d'horta. Tradicionalment aquestes terres estaven sotmeses al pagament d'un impost (censos). Aquesta partida ha reduït la seua superfície en el PGOU de 1998 com a conseqüència de l'execució de la ronda Sud i l'establiment d'una zona verda.

LÍMITS: -Al nord, amb la ronda de Circumval·lació i el nucli urbà de Castelló.

-Al sud, amb el camí Fadrell.

-A l'est, amb el camí de Sant Josep, el camí Caminàs i les partides d'Almalafa i Villamargo.

-A l'oest, amb la carretera d'Almassora i la partida d'Estepar.

Censal és un terme d'ascendència catalana. Altra teoria apunta a uns camps sotmesos al pagament de censos.

ERMITA DE SANT ISIDRE

L'ermita de Sant Isidre, situada en el camí vell de la mar, en la partida de Censal, que té el seu origen en el Caminàs direcció Grau de Castelló, és un conjunt catalogat, de manera genèrica, com Bé de Rellevància Local.

L'inici de la construcció de l'ermita està en una donació realitzada en 1.628 per part d'un agricultor de la zona, Antonio Castell, dels terrenys on s'assenta l'ermita, a la Confraria de Pagesos, amb la intenció que en ells s'elevés una ermita dedicada als sants Isidre i Pere. Aquesta donació es va veure enriquida per altres aportacions de veïns de la zona com la realitzada per la donzella Úrsula Mas. Així, es comencen les obres de la primera ermita el 10 de juny de 1.630 i es van finalitzar en 1.644. Al llarg de la història ha sofert diverses intervencions, moltes realitzades amb el seu ús. Així, després d'haver estat utilitzada com a hospital durant l'epidèmia de còlera de 1.885, l'any 1.892 es va rehabilitar per a tornar a utilitzar-se com a lloc de culte. En 1.972 va ser cedida a les Entitats Agràries de la ciutat, la qual cosa va ajudar una nova restauració que li va permetre aconseguir un perfecte estat de conservació.

El conjunt està format no més pel temple, sinó també per una zona enjardinada i arborat que s'estén al seu voltant, així com un pou que presenta ampit de pedra, tot això dins d'una zona emmurallada per un petit mur de pedra i tela metàl·lica.

L'ermita presenta una façana àmplia rematada amb una espadanya amb buit per a una sola campana i acabada en una creu de forja. A més, presenta porxo previ, molt obert, subjecte tan sols per quatre fins pilars en la part més externa, sobre els quals reposa la coberta, d'una sola aigua i rematada en teula. Protegida per aquest porxo s'obre la senzilla porta d'accés al temple, en forma d'arc de mig punt, amb làpides de pedra i pedrís corregut a banda d'aquesta. El conjunt es complementa amb l'annexa casa de l'ermità. Per la seva banda interiorment es pot destacar al costat de certs elements gòtics, uns altres més a l'ús de la zona. Presenta planta de nau única dividida en tres crugies i presbiteri. De forma rectangular i de menor altura que la resta de la nau, i al que s'accedeix a través d'un arc triomfal central amb imatge del sant, tot això cobert amb sostre de fusta suportat per arcs torals amb doble vessant.

Des d'un punt de vista artístic, l'element interior més destacable és el retaule datat de 1.652, obra d'un escultor valencià, Antonio López (contractat pel prior i el procurador de la "Casa i Ermita de Sant Isidre i Sant Pere"). En un primer moment en el retaule podia contemplar-se un quadre anònim del segle XVII que representava als sants titulars del temple. Un altre llenç de l'època, atribuït a Urbà Fos és el que representa a Sant Miquel i Sant Roc. Per a la seva protecció durant el conflicte bèl·lic de 1.936, els quadres es van portar a la Concatedral de Santa Maria, on encara romanen en el seu museu.

VILLAMARGO

Partida d'horta xicoteta i allargada en extensió que pot ser fa referència a alguna casa de camp existent en la zona, tot i que també es fan altres interpretacions.

LÍMITS: -Al nord, amb el camí de Villamargo fins a la mar i les partides d'Almalafa i Vinatxell.

-Al sud, amb el camí Fadrell, el Caminàs i per l'antic camí de Sant Josep.

-A l'est, amb la zona ocupada per la planta de caprolactama UBE.

-A l'oest, amb el camí del Caminàs i la partida de Censal.

L'origen del mot és aràbic. També apareix sota el nom de Vinamargo. Segurament el nom prové de la tribu dels "Beni Marwan" procedents del voltant de Nakur, no molt nombrosos a Al-Andalus però sí a Mallorca.

FADRELL

“la partida mare”

Partida d’horta limítrof amb el terme d’Almassora, amb una llarga tradició d’ocupació humana, on s’han succeït la dominació romana, l’àrab i la cristiana.

LÍMITS: -Al nord, camí Fadrell, camí Caminàs i per l’antic camí de Sant Josep i travessant la carretera dels actuals accessos al Port.
-Al sud, la Ratlla d’Almassora.
-A l’est, els terrenys ocupats per la Refineria (popularment la ESO), antiga partida de Borrassota.
-A l’oest, la carretera d’Almassora.

L’origen d’aquest mot no està molt clar. Per una banda, alguns autors el consideren aràbic, se’l considera un diminutiu romànic de Fadra, que vol dir residència d’un príncep.

Altres autors consideren que el seu origen és mossàrab provinent del diminutiu Khadrál, és a dir, referent al verd per ser la partida de les millors terres de l’horta del terme.

SANT JAUME DE FADRELL

L'ermita de Sant Jaume de Fadrell, situada a la partida de Fadrell, en el Caminàs, és un conjunt catalogat com Bé de Rellevància Local del Patrimoni Cultural Valencià.

La primera notícia sobre el lloc de Fadrell és de 1178 quan el rei Alfons II d'Aragó concedeix el Castrum et Villam de Khadrell al Bisbe de Tortosa Ponç de Munelles, per la consagració d'aquesta catedral.

La vella alqueria de Fadrell, que ja havien habitat possiblement els romans i els àrabs, era la major entre les localitzades junt al Caminàs. Després de la conquesta del castell de la Magdalena al 1233, el rei Jaume I l'entregà a l'Ordre de Calatrava i posteriorment a la de Santiago d'Uclés, que readapta l'edifici, construint una ermita dedicada al seu patró Sant Jaume i un cementeri encara subsistent.

Entrat el segle XVI es va decidir edificar una nova església, de major grandària, que es va construir en perpendicular a l'antic edifici i que és l'actual ermita, encara que va ser reformada a la fi del segle XVII, en 1696, pel mestre d'obres Ignasi Vilallave, i en aquestes obres es va substituir el trespol de fusta per voltes de pedra, es va aixecar un pòrtic i una nova porta d'accés al temple. Les obres es continuaren en 1704, any en que Martín Queralt va dirigir unes obres encaminades a afegir noves dependències al temple. Ja al segle XX es van dur a terme les últimes reformes. En 1983 es va reestructurar tot el conjunt, prenent el pati central com a focus d'atenció i distribució de la resta de les dependències, una de les quals va passar a utilitzar-se com a Museu Municipal d'Etnologia.

L'any 2003/2004 es va realitzar una prospecció i excavació enfront de l'ermita, just on es suposava que hi havia hagut una alqueria andalusina que va ser ocupada pels cristians després de la Reconquesta. Això va portar la troballa de fragments ceràmics, gairebé tots de cronologia islàmica, i restes estructurals.

La primitiva ermita és actualment coneguda com a "Saló Gòtic", el qual presenta traces gòtiques típiques de les anomenades esglésies de reconquesta així com característics arcs torals apuntats.

El temple presenta planta rectangular, alts murs, coberta de teules a dues aigües i remata la seua façana amb una estilitzada campana, de paret de fàbrica de maons, una única campana i creu de forja. La porta principal, en forma d'arc de mig punt, se situa en el costat de l'Evangelí, i el pòrtic que la precedeix, està cobert per un sostre de fusta a un sol vessant.

Cal destacar el retaule de l'altar major, datat del segle XVIII, d'estil rococó, amb l'escultura de Sant Jaume en el nínxol central, envoltada per llenços que representen a Sant Miguel, Sant Andrés i Sant Senén. Per la seua banda, en el Saló Gòtic, es conserva el retaule de l'ermita antiga, consistent en una taula amb pintures obra de 1545, atribuïdes a l'artista aragonès Pere Pertús, i considerada una peça única en el municipi tant per la seua antiguitat com per la seua factura. També trobarem un frontal d'altar de 1680, una casulla i capa pluvial del segle XVI o diverses peces d'orfebreria, datades al segle XVIII.

PARTIDES
DE
SECÀ

ESTEPAR

El topònim es refereix al tipus de vegetació d'estepa d'aquesta zona. El procés d'inclusió urbana serà més ràpid que a Marrada, donat que recentment han proliferat polígons industrials i vies de comunicació en detriment de les explotacions de secà.

LÍMITS: -Al nord, amb la carretera de Ribesalbes, ronda Sud, avinguda Circumval·lació, avinguda Casalduch i carretera d'Almassora.

Limita també amb la partida de Marrada i el nucli urbà de Castelló.

-Al sud, amb la Rambla de la Viuda, terme d'Almassora.

-A l'est amb la carretera d'Almassora, amb les partides de Censal i Fadrell.

-A l'oest, amb el camí Real o Cova del Colom fins a la Rambla de la Viuda i limita amb la partida de Benadressa.

És un topònim d'origen català creat durant els primers anys d'ocupació cristiana. Fa referència a la vegetació que caracteritzava antigament aquestes terres. Estepar vol dir lloc o camp on creixen moltes estepes, planta del gènere *Cistus* (arbust anomenat jara).

L'ASSUT O PRESA DEL MILLARS

Malgrat que aquest indret pertany als límits d'Almassora i de Vila-real, considere oportú afegir-lo en aquest capítol per la seva repercussió social i econòmica al municipi de Castelló.

És importantíssim l'ús de les aigües del Millars a la zona de la Plana i moltes les resolucions concedides a l'aprofitament d'aquest recurs.

La concessió coneguda més antiga, referent a l'ús de les aigües del Millars, és la donada pel penúltim rei moro valencià Zeit-Abuceit, documentat en llengua àrab. Posteriorment fou Jaume I el conqueridor qui donara les aigües, amb les preses i demés drets, als pobles de la Plana i regint, encara avui en dia, el sistema de distribució establert en la sentència dictada en 20 de març de 1346, per l'infant En Pere.

La presa o assut d'Almassora i Castelló, construïda en el Millars junt a l'ermitori de Santa Quitèria, sobre la qual són innumbrables els litigis i concòrdies existents des del segle XV.

Una concòrdia entre els regants d'Almassora i Castelló decidiren construir-la de pedra picada i argamassa.

Acta datada el 18 d juliol de 1519:

“Es va pactar que de 27 parts del cost de l'obra, la vila de Castelló pagaria catorze parts i mitja, i Almassora, dotze i mitja, i que les partides de Villamargo i Almalafa paguen la meitat de l'aigua que reben de les séquies d'Almassora.

També és curiós l'acta de subhasta del nom assut, celebrada en els mesos de març, abril i maig de 1618. En aquest document es pot veure la manera de realitzar-se les subhastes d'obres públiques. Es reunien els comissionats en la Llonja; el pregoner o corredor públic anunciava la subhasta a celebrar en dies posteriors. L'últim dia s'encenia un ciri i en acabar-se s'adjudicava al millor postor, al menor preu. L'obra fou concedida a Guillem Roca, obrer de vila de la ciutat de València.

En els últims anys del passat segle XIX, els regants d'Almassora i de Castelló van construir l'assut actual, junt a l'ermita de Santa Quitèria, començant en juny de 1886 i acabant en maig de 1893.

Els cinc pobles de la Plana als que arriba l'aigua (Nules, Borriana, Vila-real, Almassora i Castelló) deurien preocupar-se de tres problemes:

- el de la repoblació forestal de la capçalera i conca del riu*
- el de la canalització, per evitar pèrdues d'aigua*
- de la construcció d'un pantà que regularitza la distribució i aprofitament de l'aigua.*

Aquesta obra, una de les més importants i útils per a la Plana, va produir una radical transformació en la vida econòmica d'aquesta zona.

MARRADA

És una partida de secà. D'extensió molt reduïda, està condemnada a incloure's en la ciutat en una propera expansió, donat que ja han desaparegut pràcticament les explotacions agrícoles.

LÍMITS: -Al nord, amb la partida de Bovalar i el nucli urbà de Castelló.

-Al sud, amb la partida d'Estepar.

-A l'est, amb el nucli urbà de Castelló.

-A l'oest, amb la partida de Benadresa.

És un terme d'ascendència catalana que fa referència als antics usos o funcions que es portaven a terme en aquestes contrades. Marrada es tracta de la denominació d'un camí que no va dret a un lloc, és una desviació o una voltera.

LA MAGDALENA

És una partida de secà i una de les partides més emblemàtiques. La percepció social i l'escassa presència humana fan preveure pocs canvis en el futur, tot i que, les principals vies de comunicació la travessen en la zona plana.

LÍMITS: -Al nord, amb el terme de Borriol.

-Al sud, amb les partides de Coscollossa i la Font de la Reina.

-A l'est, amb el terme de Benicàssim.

-A l'oest, amb la partida de Bovalar.

Magdalena es refereix a la Santa a la qui es dedica l'ermita del Castell Vell en referència a l'antiga construcció.

EL CASTELL VELL

Amb els antecedents pròxims relatius al Castell de Fadrell hem vist aparèixer, documentalment i per primera vegada, el nom de l'entitat social més important d'un territori que després serà conegut amb el nom de CASTELL DE FADRELL. Aquesta entitat social o simple població fortificada considerada com a Castell no és altra que el nostre CASTELL VELL, el que be esmentat en aquells documents amb el nom de CASTILLONE, CASTILGONE i CASTILGONE RIPA MARE, o siga, "CASTELLÓ DE VORA MAR".

Encara que el "Castelló de Vora Mar" poguera tenir els seus orígens, al mateix que la fortalesa de Borriana, a meitat del s. X (les primeres notícies sobre aquesta població procedeixen del geògraf àrab Al-Razí i són d'aquesta època), no tenim referència documental sobre la nostra primera fortalesa medieval fins a finals del s.XI i més concretament en temps del rei aragonés Pedro I, que dominava l'àrea compresa entre la desembocadura del Millars i la del Riu de les Coves (1093-1103).

El Castell degué contar amb dos recintes fonamentals, els seus aljubs i un interessant sistema d'entrada tant per un recinte com per l'altre. El recinte "Sobirà" encara té un aljub junt al que fora entrada al mateix, però el més important i de considerables dimensions fou el que es situava en el recinte "Jussà", precisament ocupant el mateix lloc que actualment correspon a l'església-ermita de la Magdalena. Respecte aquesta diu el Sr. André Bazzana que possiblement es tracta d'una "Mezquita cuya arquitectura se corresponde mal con las tradiciones musulmanes" o be poguera ser "una primera Iglesia cristiana quizás del s. IX, implantada parcialmente en cueva al seguir la tradición de un eventual culto ibérico más antiguo. La orientación Este-Oeste del edificio es un elemento a favor de esta hipótesis". No desdenya el mateix senyor el "que se trate no de una Iglesia, sino de una cisterna, excavada en parte en el roquedo y apoyándose en un extremo en el lienzo murado oeste".

Estructura:

La torre campanar és de planta de corona circular, de cos pràcticament cilíndric, d'obra de maçoneria. Entrada única des del recinte "Jussà", diferent a l'actual i desapareguda i eixida cap al migdia. La configuració interna pot indicar, a més de la seva utilització, en moments no determinats, com a torre Palomar. L'ús d'aquestes torres castrenses no és rar en la província.

L'aljub, del que hem parlat anteriorment, respon al que és pròpiament "església" de l'ermita.

El baluard d'entrada, situat al SO de la torre campanar i que constitueix el que avui és la "casa" de l'ermita. Tenia comunicació, de la planta de coronament, amb la torre.

El pati d'armes del sistema d'entrada queda emmarcat entre l'aljub, la torre i el baluard.

Els portals del sistema d'entrada eren dos. El primer, entre l'aljub i l'extrem del baluard és on es troba l'entrada a la "casa"; el segon, entre l'aljub i la torre campanar.

La torre de ponent no és evident la seva existència. Podia lluitar el primer dels portals des de l'exterior. Seria una torre barbacana de planta rectangular i situada en el que avui és la dependència nord de l'entrada a l'ermita.

COSCOLLOSA

És una partida de transició, de forma allargada i prou estranya, on abunden els coscolls. És una partida d'horta.

LÍMITS: -Al nord, amb la carretera nacional i la partida de la Magdalena.

-Al sud, amb la séquia Major i amb les partides de Canet i de Cap.

-A l'est, amb la partida de la Font de la Reina.

-A l'oest, amb el camí del Romeral i la partida del Bovalar.

Coscollosa significa "lloc on abunden els coscolls". L'origen és català i prové dels primers anys d'ocupació cristiana, ja que antigament haurien d'abundar aquests arbustos de la família de les quercines.

AUS DE SECÀ

És un repte comptabilitzar la conservació de les aus amb el desenrotllament socioeconòmic. La caça, la pràctica de l'agricultura i la ramaderia, l'urbanisme,..., són de vegades paradoxes a enllestir. Es fa necessari que limitacions i beneficis troben un equilibri entre els implicats.

A les partides de secà, des de ja fa molts anys, ha existit tal permissibilitat que ha deteriorat notablement l'avifauna de l'entorn, són exemples: els vials de comunicació com l'autopista i la carretera Nacional, l'explotació d'una cantera, la proliferació de cotos de caça i d'urbanitzacions, l'abandonament de terrenys de cultiu (garrofers, oliveres,...)... Així, han desaparegut o minvat el nombre d'aus com: perdius, tords, merles, àguiles,...

Però queda molt per fer! És un repte la tasca de conscienciació. Cal fer entendre que l'establiment d'una ZEPA repercuteix positivament en turisme, ajudes, segells de qualitat,... a les zones beneficiades.

AUS DE SECÀ

ABELLEROL (Abejarruco)

Merops apiaster

28 cm. Estival. Migrant transaharià molt gregari. Nidifica en forats que excava en talussos terrosos.

Freqüenta tolls de riu on caça insectes al vol. Apicultors i insecticides són els seus majors enemics.

GAFARRÓ (Verdecillo)

Serinus serinus

11,5 cm. Migrador parcial generalista associat a cultius on és víctima del tractament d'aquests amb herbicides. Alimentació granívora.

PALPUT o PUPUT (Abubilla)

Upupa epops

28 cm. Migrador parcial molt vistós, fàcil de trovar en femers i en camps decultiu regirant el terra en busca d'insectes i de larves, Nidifica en forats. No és estrany trobar-ne d'hivernants.

PINSÀ (Pinzón común)

Fringilla coelebs

15 cm. Fringíl·lid migrador parcial que augmenta a l'hivern la seua població amb individus no indígenes. Menja fruits (olives), llavors i insectes.

LLUERET (Lúgano)

Carduelis spinus

12 cm. Fringíl·lid hivernant presaharià que apareix en latituds del sud quan a les àrees de cria hi ha hagut mala collita de les llavors que integren la seua dieta.

CAPSOT (Alcaudón común)

Lanius senator

17 cm. Estival. Migrant transaharià que s'instal·la en clarianes a les vores dels cultius, garroferars, oliverars i rius ocupant talaies. A l'estiu criden l'atenció els gemecs dels jòvens perseguint els pares.

Mengen bàsicament insectes i xicotets vertebrats.

BOVALAR

Al Castelló medieval aquestes terres eren comunals i es dedicaven al pasturatge boví. És una partida de secà.

Ara, s'hi compagina el relleu (amb urbanitzacions) i el pla (Universitat Jaume I) amb una creixent ocupació del territori que reduirà la seua extensió pròximament.

LÍMITS: -Al nord, amb el terme de Borriol.

-Al sud, amb la UJI (autopista A-7), carretera de Borriol, camí Collet, Quadra del Borriolenc, Avinguda Alfonso XII, Ronda de Circumval·lació, Riu Sec i el nucli urbà de Castelló.

-A l'est, amb la partida de la Magdalena.

-A l'oest, amb la partida de Benadressa.

És un terme d'ascendència catalana que fa referència als antics usos o funcions que es portaven a terme en aquestes contrades. Bovalar era una part vedada del terme on pasturaven els bous.

EL MASET

A finals dels anys 60, quan jo era un "xiqüelo", anava des de Castelló fins al maset de Vicent, amic meu i net del sinyo Vicent de Babiloni, al començament del Collet, en la quadra del Borriolenc. Allí, sobretot d'estiu, passàvem les vesprades jugant pels pins, per les rodalies de tarongers i anàvem a banyar-nos a la "bassa fil d'espino", situada al que avui és l'entrada de la Facultat de Ciències i Tecnologia de la UJI.

Aquell entorn era el nostre esbargiment. Als pocs anys, a principi dels anys 70, al maset es celebrava la Nit de Cap d'Any i es reunia bona part dels joves del grup Roser i dels voltants. Allí vaig conèixer a Elvira, que era veïna del carrer, filla d'Enrique i d'Elvira i avui, la meua dona i mare de la nostra filla Maria.

El seu pare, el sinyo Enrique, regava més de 300 fanecades de tarongers, propietat de la viuda de Gimeno (actual terreny de la UJI) i es passava més de 30 hores de reg continuat. Per la vesprada i cap a la nit, nosaltres ens fèiem càrrec i, l'home se n'anava a sopar i descansar una estona, mentrestant paràvem compte del portell d'aigua.

El maset encara existeix en peu i manteniment, a l'entrada de la UJI per la rotonda de la cadira, i és el nostre record i satisfacció de continuar tenint una xicoteta horteta per a gaudir de plantes, conreus i enyorances que ens van transmetre la bona gent del camí de l'Enramada, al Collet, a la partida del Bovalar.

A meitat del segle passat, els masets eren vivendes per a estiuejar o per a viure tot l'any famílies llauradores i humils. Van proliferar molt a les partides de secà.

CASTELL D'EN NADAL

El Castell d'En Nadal és el tercer dels castells situats en la perifèria dels dominis del Castell de Fadrell. També és conegut amb els noms de "El Castell", "El castellet", "Castell dels moros" i "Castell de la torreta d'Alonso" el qual es troba prop de l'anomenat camí de la costa.

Es tracta d'un Castell d'origen àrab, roquer i inexpugnable, de planta lleugerament rectangular en la part més important. Té una torre barbacana que defensa el portal i recinte tapiat amb torre d'entrada, avui totalment arrasada. També té un aljub i alguna resta d'alguna dependència.

Encara que el lloc fou "hàbitat" en temps llunyans (neolítics), la presència àrab en el Castell sembla correspondre als temps finals del seu domini a les nostres terres.

Possiblement el seu origen haja que relacionar-lo amb la situació front al Castell de Borriol i, d'aquesta manera, al territori de Fadrell, en les seves tres fronteres de terra (nord, sud i oest), quedava defensat pels castells de Castelló front a Montornés, d'Almassora front a Borriana i d'En Nadal front a Borriol.

No hi ha cap document que ens indica alguna dada respecte a la conquesta del Castell d'En Nadal. El castell roquer, donada la seva situació entre les terres de Castelló, o, bé les generals del Castell de Fadrell i el veí Castell de Borriol, deuria tindre la dada corresponen a la seva conquesta, entre les que presumiblement es donen per als castell veïns (Castelló i Borriol), per tant cap entendre que tal esdeveniment, i, sense resistència per part dels moros que l'ocupaven, va poder rendir-se a les hosts del rei Jaume I entre el 17 i el 24 d'agost de 1.233.

El rei va posar un governador o alcaid en el castell dels moros? Segur que si, doncs es tractava d'un castell considerat fort i servia de vigilància entre la Plana i la vall de Borriol al llarg de la línia muntanyenca que els separa.

Ja en temps posteriors a la seva reconquesta, sabem per Viciana (Crónicas" 3ª parte, pag. 342) que el seu propietari era un tal En Nadal i de la seva gossa que cuidava que ningú s'apropara a la fortalesa, però "sus enemigos amoraron la perra con halagos y sorprendieron a Nadal en su Castillo".

BENADRESSA

Antropònim d'origen aràbic. S'estén a l'extrem oest del terme i amb una forma allargada, presenta noves urbanitzacions i un poblament disseminat important. És una partida de secà, sens dubte la més extensa de tot el terme.

LÍMITS: -Al nord, amb la Partida del Bovalar i el terme de Borriol.

-Al sud, amb la Rambla de la Viuda i el terme d'Almassora.

-A l'est, amb el camí Real o de la cova del Colom.

-A l'oest, amb la Rambla de la Viuda i el terme d'Almassora.

L'origen del nom és aràbic i prové de la presència musulmana en aquestes terres durant molts anys. Té la seua etimologia provinent del terme "Banildris", nom d'una tribu nord-africana. És un topònim compost del prefix Beni-, seguit d'un antropònim.

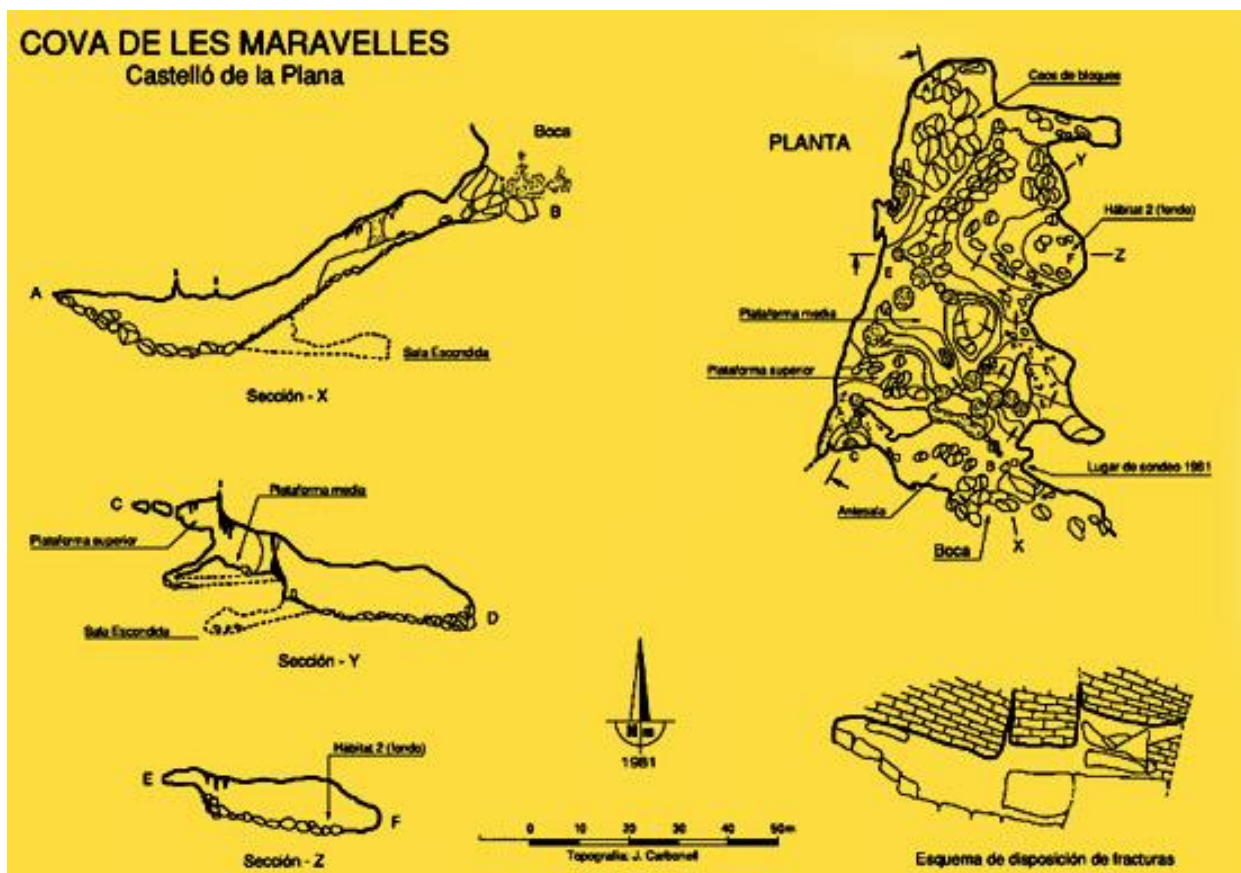

COVA DE LES MERAVELLES

Aquesta Cova té un recorregut de 2100 metres, és gran i molt laberíntica. Actualment és la tercera cavitat més gran de la província.

La cavitat es troba dintre d'una propietat privada, al costat de l'embassament de Maria Cristina. Cal demanar permís al propietari.

La boca principal d'entrada està formada per enfonsament de la volta i que dona pas entre blocs a la sala Principal, amb blocs caiguts del sostre i una columna al N tallada artificialment. De la part més baixa ix la Galeria Principal, amb una orientació NO-SE, totalment horitzontal, amb pisos estalagmítics, encara que els primers 50 metres tenen el pis de ciment (artificial).

Hi ha restes d'activitat erosiva en tota la galeria, fonamentalment al sostre i presenta diverses columnes. Cap a la meitat de la galeria hi ha un sistema perpendicular, N-S. Cap al N hi ha la galeria de l'ànec, una xarxa de 150 m de recorregut d'origen tectònic, sense formacions i en estat de descalcificació. Cap al S tenim la part major de la cavitat, amb 5 sistemes diferents: galeries de la Rata Penada, galeria de la Segona Boca, Zona del Laminador, xarxa de la CHX (Confederació Hidrogràfica del Xúquer) i xarxa de Maria Cristina.

Les galeries de la Rata Penada tenen més recorregut que les de l'ànec, encara són de característiques semblants, són molt estretes i altres, amb el sol ple d'argila. La galeria de la Segona Boca amb la de la Tela formen el sistema principal. Es tracta d'un estrat de calcàries margoses i amb influència freàtica molt més accentuada. A la part alta té una segona boca a l'exterior.

A la fi i al cap al S, després d'una olla de gegant de sol argilenc, arribeu a la Zona del Laminador, més concrecionada que la resta de les xarxes i circula paral·lela a la galeria de la Segona boca, al mateix estrat, però en sentit contrari. La xarxa de la CHX és un sistema de galeries entre blocs i en ocasions entre esquerdes eixamplades per erosió. Cal ressaltar una perfecta secció claviforme i diversos tubs a pressió, que demostren l'activitat freàtica que hi hagué durant els processos evolutius de la cavitat.

En la Zona Est de la xarxa CHX naix una galeria que baixa a l'estat inferior, on hi ha la xarxa Maria Cristina, que assoleix el nivell de l'embassament quan aquest està més alt, per la qual cosa l'aigua ha aconseguit buidar les galeries anteriorment farcides de sediments al·lòctons i que curiosament encara es troben al sostre per no arribar-hi l'aigua. Aquesta zona i la CHX és la més laberíntica i de major variació de tota la cavitat i és el punt més llunyà de la boca principal.

En la novel·la Tombatossals, Josep Pascual Tirado ens conta que el primer espeleòleg a terres castellonenques va ser Tombatossals, fill de la Penyeta Roja i el Tossal Gros. Va nèixer fa molts anys a les muntanyes de Castelló. Vivia a la cova de les Meravelles, junt amb els de la seua colla; Tragapinyols, Bufanúvols, Arrancapins i Cageme.

La cova la descriu així:

“Amb la llum de la fogata envermellida les tenebres de vives rojors, de variades i bellugadisses ombres, a l’ensem que s’embellia l’estatge al lluentaig claríssim dels canelons formats pel seguit gotejar del trespol clavillat. Fantàstiques, bellíssimes figures de la goteta, tant constant com artista meravellosa! Rats-penats, escarotats, de les talladures eixen, sorollats, entropessant a totes bandes. Mentriamentres els nostres amics, revallaven, revallaven més que caminaven, afanosos, cap a la cambra misteriosa de Tomba Tossals”.

Un poc més avant descriu la cambra on estava Tomba Tossals:

“L’espaiosa cambra coberta de volta helicoidal. Del mig penjava una llàntia de quaranta metxes enceses, alimentades per un bací de cabuda de vint-i-set arroves d’oli de secalló. Les parets mig tapades per mil figures pintades de lleons, panteres, galfins, brúfols i altres feres, així de terra, com d’aigua i aire. (...) El rebost, on guardaven les vitualles, era una claveguera fonda; a Tragapinyols li va semblar que eixia un tufet ben marcat de botifarres del frito”.

“Quantes coses sabríem més, si aplegar poguérem al fons de la cova de les Meravelles, on és l’arxiu de les fetes glorioses de Tomba Tossals”.

Espeleo Club Castelló

CONCLUSIÓ

Des de fa uns 60 anys, el terme de Castelló ha vist com es produïen canvis urbanístics i mediambientals donat el desenvolupament econòmic i el creixement de la població. Això es reflecteix en el semblant d'algunes de les seues partides.

Les partides de marjal (Senillar, Travessera, Molinera, Bovar,...) on es conreava l'arròs, després de ser prohibit pel baix rendiment econòmic, han estat inutilitzades per al cultiu i s'han convertit en terreny erm.

La transformació de terreny de secà (Magdalena, Bovalar) en terreny d'horta (tarongerars) va causar una modificació irreversible en l'ecosistema, fent desaparèixer bancals de garroferars i ametlers, i d'espècies de mol·luscos com el caragol blanc o de muntanya.

L'expansió industrial de la dècada dels 60 va fer desaparèixer la partida de la Borrassota, ocupada per la instal·lació de la "Refineria del Grau de Castelló, ESO", al igual que, l'expansió urbana va engolir la partida de Safra en el nucli urbà de Castelló.

Actualment, a hores d'ara, i no tardarà molt anys, la partida de Marrada també formarà part del nucli urbà, donat l'expansió urbanística i industrial de la zona.

A pesar de tot, seguiré fent una crida per conservar, protegir i mantenir els paratges, indrets, llocs, històries,... la idiosincràsia de la cultura (persones de bé, persones de soca) i el patrimoni cultural del poble de Castelló... o com vulguen dir-ho.

BIBLIOGRAFIA

-- **ARASA, F. i GIMENO, LI.** La Toponímia del terme municipal de Castelló de la Plana. Ajuntament de Castelló, 1993

-- **CASTANY, J., BARREDA, J. I LÓPEZ. L.** Guia d'aus comunes a la Comunitat Valenciana. Castelló, 2000

-- **COLLA "EL MAGRE".** Llibret de Festes de la Magdalena. Castelló, 1999

-- **FORCADA, D. V.,** El Castell de Fadrell. Castelló, 1982

-- **GIMENO, V.,** Del Castellón viejo. Castellón, 1926

-- **REVEST, L.,** Libre de Ordinacions de la vila de Castelló de la Plana. Edición, notas y glosario, Castellón. Soc. Cast. Cult. 1957

-- **SÁNCHEZ, J.,** Toponímia del Castellón medieval, XVI Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. Castelló, 1992

-- **SAURA, J.** Estudios geográficos."La huerta de Castellón".